

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Г. В. Самойленко

**Пилип Морачевський
і Ніжин**
(до 210-ліття від дня народження)

Ніжин
2016

УДК 83.3(092)
ББК 83.3(4Укр)5
С17

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 4 від 30.11.16 р.

Рецензенти:

Бойко Н. І. – доктор філологічних наук, професор
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Моціяка О. М. – кандидат філологічних наук, доцент
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Самойленко Г. В.

С17 Пилип Морачевський і Ніжин / Г. В. Самойленко. – Ніжин :
НДУ ім. М. Гоголя, 2016. – 108 с.
ISBN 978-617-527-158-2

У книзі вперше на широкому архівному та документальному матеріалі розкрито життя і творчість відомого українського педагога, письменника і перекладача П. С. Морачевського періоду його проживання у Ніжині та праці у Ніжинському юридичному ліцеї кн. Безбородька.

УДК 83.3(092)
ББК 83.3(4Укр)5

ISBN 978-617-527-158-2

© Г. В. Самойленко, 2016
© НДУ ім. М. Гоголя, 2016

*Ніжинський юридичний лицей
кн. Безбородька і П. Морачевський*

Життя і творчість Пилипа Семеновича Морачевського як першого перекладача Святого Письма була вже в центрі уваги дослідників [1], проте найважливіший період його педагогічної і літературної діяльності – ніжинський – до цього часу повністю не розкритий, а він займає в його творчій біографії визначальне місце.

У 1849 р. Пилипа Морачевського призначили інспектором Юридичного лицю князя Безбородька у Ніжині та гімназії при ньому. "Отримано лист, що на прохання моє, нарешті, зважено: мене переведуть на службу із Кам'янця у Ніжин у 1849 р.", – помічає він на одній із сторінок своєї поеми "Чумаки".

Ніжин на час приїзду П. Морачевського був великим повітовим містом. У ньому проживало до десяти тисяч жителів, переважно українців. Жили тут також євреї, греки, росіяни, білоруси, поляки тощо. У місті було 22 храми, два монастирі – чоловічий і жіночий, а також костюл, синагога. З кожним роком кількість населення збільшувалася. Так, у 1866 р. у місті налічувалося 2334 двори, у яких проживало 18 тис. жителів. З 1868 р. Ніжин став залізничним вузлом на Курсько-Київській залізниці.

Це було одне із старовинних козацьких містечок, що мало Магдебурзьке право (1625 р.), було добре відоме у XVII–XVIII ст. як центр Ніжинського полку та міжнародної торгівлі з його знаменитими чотирма ярмарками, хоча перші згадки про Ніжин відносяться ще до часу існування Київської Русі.

Гоголівська вулиця.

Зібрання поштових листівок К. І. Ягодовського (м. Чернігів)

Успенський собор.

Зібрання поштових листівок К. І. Ягодовського (м. Чернігів)

Комплекс Благовіщенського монастиря.
Зібрання поштових листівок К. І. Ягодовського (м. Чернігів)

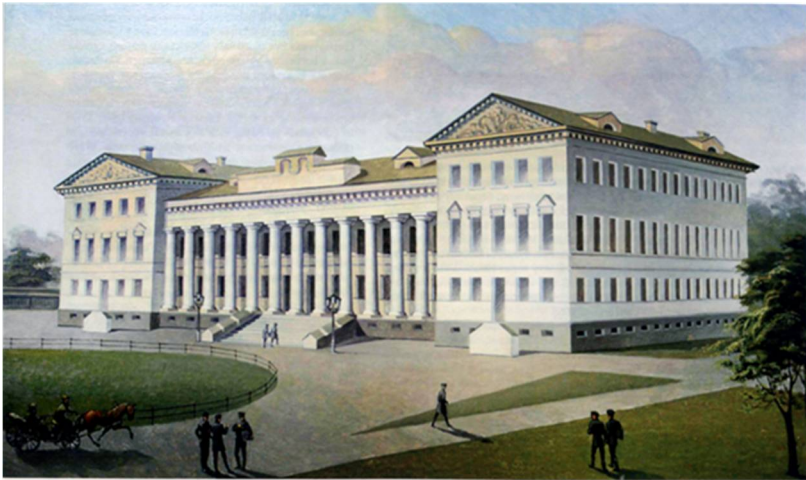

Базарна площа.
Зібрання поштових листівок К. І. Ягодовського (м. Чернігів)

Місто розділяє на дві половини річка Остер. Старе і нове місто об'єднували чотири мости. У XIX ст., як і раніше, Ніжин був відомий і як центр виробування, соління та

продажу далеко за межами України ніжинських огірків (на рік їх засолювали до 42 тисяч бочок на суму понад 30 000 крб), а також тютюну, який відправляли у різні міста царської імперії та за кордон (понад 30 000 пудів на рік, хоча збирали його до 100 тисяч пудів). Були в місті різного роду промислові заводи (мідноливарний) та фабрики.

Славилося місто і Ніжинською вищою школою, яка була заснована у 1805 р. і прирівнювалась до університетів, змінюючи свою назву. Попередниками Юридичного ліцею були Гімназія вищих наук (1820–1832), у якій навчалися М. Гоголь, Є. Гребінка, Н. Кукольник, П. Редкін, В. Тарновський та ін., Фізико-математичний ліцей (1832–1840), який закінчили О. Афанасьєв-Чужбинський, брати Сементовські та інші. У Юридичному ліцеї (1840–1875) готували чиновників юридичного спрямування. Ці навчальні заклади носили ім'я кн. Безбородька. Все це впливало і на життя населення в місті.

Приміщення Юридичного ліцею у Ніжині. Літографія XIX ст.

Ніжин належав до Чернігівщини, рідного краю П. Морачевського, де він народився 14 (26) листопада 1806 р. у селі Шостовиця (нині Ріпкинський район) у дворянській родині, а в Чернігові закінчив спочатку повітове училище, а потім гімназію. Із гордістю про це писав у одному зі своїх віршів:

От, здається, перед нами	І Ялощини діброва,
На горі, під гаєм	І курган високий,
Рідне село, як маків цвіт,	Де колись був терем, кажуть,
На сонечку сяє,	Дуже в давні роки...
Ось і церква, і круг неї	І будинок за будинком,
Зібралась громада...	І вал, де хоч в ночі
І он... ген-ген, в кінці села –	Старосвітські гармати
Батьківська хата...	Так і зяють в очі...
Далі, в полі, ледве видно,	То Чернігів, де до школи
Дзвіниця Троїцька,	Я ходив ще з малку,
І хрест Спаса, і на згір'ї	Рідні мої! Мені й тепер
Монастир Єлецький,	Все за вами жалко! [2, с. 76].

На час приїзду до Ніжина П. Морачевський був уже досвідченим педагогом, бо після закінчення Харківського університету 1828 р. працював вчителем у Сумському повітовому училищі (1829–1832) та Кам'янець-Подільській гімназії (1835–1849, з 1842 р. – інспектор). Там він займався літературною творчістю, писав вірші, драматичні твори. В Сумах написав віршовану комедію "Сумська причудниця" у 3-х діях, у якій розповів про намагання однієї з матусь – дворянки – будь-що видати своїх дочок заміж. Комедійні ситуації роблять п'єсу веселою і повчальною. Друга п'єса "Чудаки. Несколько комических сцен" (1833) нагадувала "Горе від розуму" О. Грибоєдова, але без соціальних акцентів [27, с. 35–59]. П'єса була присвячена колишньому

вчителеві латинської мови Гімназії вищих наук князя Безбородька, а згодом директору Кам'янець-Подільської гімназії І. Кулжинському, який запросив П. Морачевського працювати ст. вчителем у цю гімназію [3].

До Ніжина П. Морачевський приїхав з Кам'янця-Подільського з великою родиною: дружина Ганна Яківна (в дівоцтві Митькевичева), сини – Віталій (1838), Олександр (1840), Микола (1843), дочки – Анастасія (1835), Ольга (1842) [4].

П. С. Морачевський оселився в Ніжині спочатку на приватній квартирі, а в 1855 р. йому була надана казенна квартира з опаленням. Старші хлопці почали ходити у чоловічу класичну гімназію, яка з 1840 р. функціонувала при Юридичному ліцеї.

Директором Юридичного ліцею працював Християн Адольфович Екеблад (1835–1855), який закінчив Медико-хірургічну академію в С.-Петербурзі та був професором фізіології судової медицини і медичної поліції, блискучим лектором у Харківському університеті. В Ніжині він читав студентам 3 курсу зоологію без оплати, бо в службові обов'язки директора читання лекцій тоді не входило. Х. А. Екеблада характеризують як прихильника філософії, яку він ставив вище від усіх наук, називаючи її матір'ю всіх знань. Як людина і керівник він відзначався бездоганною чесністю, безкорисливістю та палкою любов'ю до Росії і до всього російського, навіть шкодував, що мав не російське прізвище "Дуболистов", а шведське "Екеблад" [5].

Другим директором під час роботи П. С. Морачевського в ліцеї був Матвій Матвійович Могилянський (1855–1856), який до Ніжина працював інспектором у Київському університеті. Майже два роки він очолював ліцей до

переводу його на іншу педагогічну роботу. Як свідчать сучасники, М. М. Могилянський шкодував, що його змусили залишити навчальний заклад, який він полюбив. В ліцеї він звертав увагу на вивчення французької і німецької мов, бо вважав, що саме їх знання давало можливість випускникам ліцею краще влаштуватися на роботу. Директор радив викладачам цих мов давати переклади з юридичної літератури і таким чином наблизити аудиторні заняття до практичної діяльності майбутніх юристів. Для покращення вивчення мов на посади гувернерів були запрошені француз і німець, що сприяло мовному розвитку юнаків.

Особливу увагу М. М. Могилянський звертав на поповнення бібліотеки новими книжками та періодичними виданнями, які виписували. Бібліотека з першого поверху була перенесена на другий, де зручніше було працювати студентам. Велика увага приділялася і пансіону, в якому проживали студенти, а також вихованню гімназистів. Співробітники ліцею та гімназії характеризували директора як людину розумну, освічену, бездоганно чесну і щиро віддану тій справі, якій він служив. Проте М. М. Могилянський був більше адміністратором, ніж педагогом, бо в справі освіти і виховання він не брав безпосередньої участі. І все ж те, що робив М. М. Могилянський як адміністратор, приносило користь, і про це йому сказали студенти і гімназисти на прощальному вечорі [6].

З 1856 до 1866 р. директором Юридичного ліцею кн. Безбородька працював Єгор Павлович Стеблін-Камінський. Він отримав гарну домашню освіту, до якої мав причетність письменник І. П. Котляревський (був у дружніх стосунках з родиною), а потім гімназійну та університетську (закінчив етико-філологічний факультет Харківського

університету). Блискучий знавець французької, німецької та латинської, а пізніше й англійської мов. Після університету працював учителем у Кам'янець-Подільській та Київській гімназіях, Київському інституті шляхетних дівчат, а потім інспектором, директором училищ Київської губернії. Таким чином, Є. П. Стеблін-Камінський мав багатий педагогічний досвід.

Є. П. Стеблін-Камінський

прихильником системи виховання М. І. Пирогова, сприяв проведенню в гімназії літературних вечорів, у яких брав безпосередню участь, приходив з книгами, які радив прочитати, читав з них уривки, допомагав гімназістам правильно обрати фах в університеті, ознайомлював з університетським життям, тобто допомагав юнакам визначитися в подальшому житті.

Є. П. Стеблін-Камінський користувався повагою й серед студентів ліцею. Для нього ліцеїсти були немовби сім'я.

Як директор Юридичного ліцею він приділяв велику увагу проживанню студентів у пансіоні, намагався прищеплювати і розвивати у ліцеїстів та гімназістів такі риси, як чесність, правдивість, охайність, любов до ближнього, навички до самостійної праці тощо. Він не сприймав "навушників", карав за погані вчинки, слідкував за успіхами кожного і намагався допомогти і покращити знання з предметів, які недостатньо засвоєні вихованцями. Є. П. Стеблін-Камінський був

З ними він був простим у спілкуванні, але тримався так, що його поважали. Це ж стосувалося і педагогів, яких він намагався згуртувати в тісний, єдиний колектив, що дружно працював з однією метою: добре підготувати фахівців і сформувати хорошу людину. "Єгор Павлович зробив лицей у повному розумінні центром громадського і розумового життя Ніжина і навіть повіту. У його вітальні можна було чути обговорення найрізноманітніших життєвих питань того часу" [4].

У лицей Є. П. Стеблін-Камінський, завдяки своїм особистим рисам, які свідчили про його високу освіченість, благородство і гуманність, сформував навколо себе гурток однодумців, підтримуючи в них інтелектуальний інтерес і спрямовуючи їх діяльність у відповідному напрямку.

Під час десятирічного перебування П. С. Морачевського на посаді інспектора лицей і гімназії у навчальному закладі працювали: професори права – Я. К. Ціммерман (1840–1859), М. Х. Бунге (1845–1850), І. А. Максимович (1842–1869), В. А. Незабитовський (1850–1859), К. О. Царевський (1853–1866), історик І. В. Лашнюков (1853–1869), словесники М. А. Тулов (1840–1853), А. І. Лінніченко (1853–1856), О. М. Белобров (1856–1875) та ін. Робота їх в лицей – це час їх становлення як викладачів та науковців. Кожний із них – це своєрідна особистість.

Як зазначають дослідники, 40–50-ті рр. – яскравий період в історії лицей, бо до нього прийшли молоді професори, які мали університетську освіту, багато працювали самостійно, горіли бажанням запалити вогник до знань і в душах своїх студентів. А тому вони не обмежувалися лише читанням лекцій, а й багато займалися позааудиторними видами діяльності, залучали їх до наукової роботи. Наукове зростання молодих викладачів було дуже помітним в

ліцеї. Вони не лише захистили магістерські дисертації, а й готували докторські, що сприяло їх переходу на роботу до університетів. Науковим проявам сприяли і набори студентів, серед яких було багато спраглих до знань юнаків, з якими хотілося працювати. Тут студенти знаходили задоволення своїм потребам та устремлінням до життя і знань.

М. А. Тулов

Проф. М. А. Тулов підтримував талановиту молодь, сприяв написанню літературних творів, допоміг надрукувати в "Чернігівських губернських відомостях" байки Л. Глібова, написані українською мовою. Вплив М. А. Тулова відчули на собі і ліцеїсти М. Гербель, І. Лашнюков, П. Колосовський та інші. Проф. О. М. Белобров у цей час займався дослідженням українського фольклору, який розглядав як свідоме вираження народного духу, народного характеру.

Значний вплив на студентів мало і спілкування з істориком І. В. Лашнюковим, який закінчив Юридичний ліцей у Ніжині і, завдяки коштам проф. М. А. Тулова, продовжив навчатися у Київському університеті Св. Володимира на історико-філологічному факультеті. Після його закінчення у 1853 р. він як талановитий випускник, що одержав ступінь кандидата, був призначений у Ніжинський юридичний ліцей виконувати обов'язки професора російської історії та статистики. Молодий педагог захоплювався історією Київської Русі та західного слов'янства. І. В. Лашнюков

любив співставляти спірні факти, різні точки зору, які існували в історичному джерелознавстві, і підводити слухачів до певного висновку. Професор вчив своїх студентів мислити. Його колега по ліцею проф. Ф. Я. Вороной згадував: "Як викладач Лашнюков повинен зайняти почесне місце серед діячів свого часу з огляду на той великий вплив, який він мав на молодь. У ліцеї Лашнюков відіграв першочергову роль. Він не був красномовним, але був обдарований силою пробуджувати до думки навіть занепаді і ледачі уми... А люди обдаровані, але переслідувані, завжди користувалися підтримкою Лашнюкова, яка виявилась не тільки в моральному співчутті, але й у досить істотних послугах" [8].

Інший дослідник історії ліцею І. А. Сребницький зауважував: "У гірші часи ліцею Лашнюков своєю вченою критикою і своїм блискучим гумором підтримував у масі молоді поривання, які робили його хоч скільки-небудь схожим на вищий навчальний заклад" [9].

М. Х. Бунге

М. Х. Бунге, випускник Київського університету, теж мав значний вплив на студентів. Він знайшов серед "своїх слухачів-підлітків і навіть осіб, старших за себе" [10], саме те, що зближувало його зі студентами. Одним із таких факторів був предмет, який цікаво читав М. Х. Бунге – закон казенного управління – і який до появи молодого професора в Ніжині вважався найбільш нудною з усіх дисциплін.

Щоб засвоїти програмовий матеріал з предмета, студенти повинні були ознайомлюватися з іноземними джерелами, зокрема написаними німецькою та французькою мовами. Але знань з цих мов не вистачало. М. Х. Бунге приймав у себе в кабінеті всіх охочих і допомагав упоратися з перекладами вчених-економістів від Тюрга до Листа. "З надзвичайним терпінням М. Бунге просиджував зі своїми учнями по декілька годин на день і досягав того, що його адепти, які ледь могли прочитати раніше іноземну грамоту, через 3–4 місяці могли читати і розуміти французькі та німецькі книги" [11]. Більше того, він підтримував здібних студентів, запрошував їх до себе, працював з ними додатково і перетворювався із суворого та вимогливого викладача на старшого товариша, "проте ніколи при цьому не опускався до рівня молодших, а завжди умів підняти їх до себе, завжди надавав їм широкий простір для свободи обговорень і умів нікого не пригнічувати своїм авторитетом" [12].

Ліцеїсти, які відвідували його заняття, дуже прив'язувалися до свого професора і до кінця залишалися його палкими прихильниками. Вчений не обмежувався програмою, а намагався ширше ознайомити студентів із явищами західноєвропейського життя і науки.

М. Х. Бунге був і у центрі культурного життя Ніжина. Він тісно зблизився не лише з колегою по ліцею професором російської словесності М. А. Туловим, талановитим і досвіченим педагогом та блискучим лектором, прихильником Гегеля, хоча мав і "скептичні погляди, був більше епікурійцем і еkleктиком", а й учителем словесності Ніжинської гімназії, українським етнографом, фольклористом, письменником М. Т. Симоновим (М. Номисом), який дотримувався "непохитно пуританських поглядів", а також з обдарованим ентузіастом, але "вузьких національно-польських прагнень" учителем латинської мови у

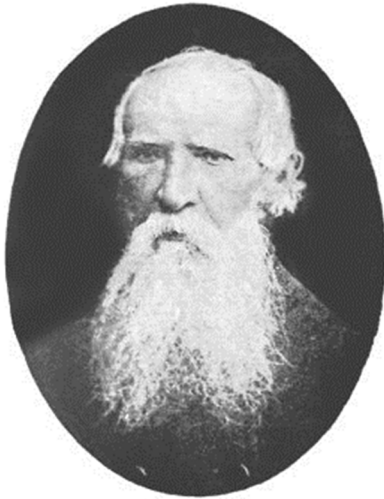
чоловічій гімназії при лицей, випускником Київського університету Св. Володимира В. С. Коперницьким [13] та іншими. Це спростовує твердження деяких науковців про те, що Ніжин 40–50-х рр. був позбавлений "живої думки культурного життя" [14].

М. Х. Бунге, з його ліберально-політичними переконаннями, був "головою і душею гуртка, гаряче підтримував проповіді Грановського і Белінського, гуртка, який не приховував свого негативного ставлення до тодішніх болячок російського суспільства – кріпосного права і хабарництва і який шукав ідеалів на Заході" [15]. Гурток М. Х. Бунге мав вплив не лише на молодь, що навчалася, але й на викладачів. Особливо це стало відчутним після того, як Микола Християнович у 1847 р. захистив магістерську дисертацію і отримав професорську кафедру. Незважаючи на свою "прозахідну" схильність, він залишився "переконливим і безкорисливим монархістом". Його політичним ідеалом була самодержавна монархія, яка спиралась на суворе дотримання законів, гласність в обговоренні суспільних проблем, на розвиток місцевих виборних закладів за англійським зразком, на рух до удосконалення системи управління шляхом реформ.

У період реакції в кінці 40-х рр. XIX ст. М. Х. Бунге не приховував своїх поглядів, ніколи не був під підозрою в "неблагонадійності". І в цьому, як свідчать його сучасники, "головну роль відіграла чистота душі його і прямота при відсутності духу прозелітизму" [16]. У Ніжині М. Х. Бунге формувався і як вчений, саме тут він почав писати докторську дисертацію "Теорія кредитів", яку захистив у 1852 р., і як громадський діяч.

Така була суспільно-громадська, педагогічна та наукова атмосфера в Юридичному лицей кн. Безбородька. Яке ж

місце в системі навчання і виховання молоді, в громадському і культурному житті навчального закладу та Ніжина займав інспектор ліцею П. С. Морачевський? На жаль, фактів залишилося мало, і стаття В. Толбіна про нього в книзі "Гімназія вищих наук і ліцей князя Безбородька" (СПб., 1881) має формальний характер та не відбиває специфічної роботи П. С. Морачевського у навчальному закладі.

П. С. Морачевський

Інспектор відповідно до Статуту ліцею призначався попечителем Київського навчального округу і затверджувався міністром народної освіти. Він звільнявся від навчальних годин і займався лише чиновницькими обов'язками, був помічником директора з усіх питань, які торкалися благоустрою ліцею і особливо морального нагляду за студентами та учнями гімназії, яка існувала при ліцеї. Інспектор заміняв директора за його відсутності, входив до Ради ліцею та його Правління. На зборах Ради перше місце після директора займав інспектор. Він спрямовував життя в благородному пансіоні, де проживали студенти та учні гімназії під пильним оком наглядача. Конкретні обов'язки інспекторові визначав попечитель Київського навчального округу, які затверджувалися міністром народної освіти. Він мав чиновницький VII розряд, директор – VI. Заробітна плата у нього була в ліцеї 400 крб сріблом та в гімназії – 457 крб, разом

857 крб. Це була досить солідна сума для того історичного часу і давала можливість забезпечувати себе і сім'ю на достойному матеріальному рівні. Таким чином, робота інспектора П. Морачевського мала специфічний характер і була пов'язана як з забезпеченням порядку в ліцеї та гімназії, так і організацією, як би ми сьогодні сказали, виховної роботи, яка Статутом окремо не передбачалася.

Архівні документи фіксують різні види діяльності П. Морачевського. Зокрема у "Журналі записів поведінки студентів" майже кожний запис розпочинається із свідчення про відвідування пансіону інспектором у різні ранішні та вечірні години, інколи разом з директором ліцею. Крім цього, П. Морачевський готував відомості про поведінку студентів ліцею та гімназистів, про адреси їх проживання і їх зміни, про пропуски занять та дозвіл бути відсутніми у навчальних закладах тощо. Інспектор П. Морачевський бував також на екзаменах, особливо на третьому курсі, про що свідчать його підписи на відомостях з російської словесності у проф. М. А. Тулова, державного благоустрою у проф. І. А. Максимовича, з німецької мови та словесності у проф. І. Ф. Клернера та ін. П. Морачевський підписував також випускні атестати гімназистів одразу після директора та свідоцтва ліцеїстів.

Про діяльність П. Морачевського свідчать нагороди та підвищення у чині. 9 серпня 1850 р. він був переведений із надвірних радників у колезькі радники з 27 квітня 1849 р. з подальшим підвищенням. А 22 серпня 1853 р. інспектор отримав відзнаку і грамоту за бездоганну 20-річну службу, а 21 серпня 1856 р. – нагороджений за відмінну службу орденом Св. Станіслава 2-го ступеня. 26 серпня цього ж року йому була вручена бронзова медаль на Андріївській стрічці про пам'ять війни 1853–1856 рр.

13 березня 1851 р. Урядовий Сенат прийняв рішення № 1853 зарахувати П. Морачевського до російського дворянства, набутого чином цивільної служби. Важко сказати, чому цю процедуру П. Морачевський здійснив знову, бо його дід Григорій Іванович Морачевський уже отримав підтвердження дворянства ще 21 квітня 1795 р. А Жалувану грамоту на дворянство, яка торкалася всього роду Морачевських, отримали 10 лютого 1788 р.

Коли у 1854 р. постало питання про звільнення у зв'язку з переходом на пенсію після 25-річної педагогічної діяльності, Міністерство народної освіти залишило його на попередній посаді ще на 5 років, з отриманням пенсійних коштів. 29 квітня 1856 р. П. Морачевський отримав відзнаку і за 25-річну діяльність. У всіх документах П. Морачевський характеризувався як "здібний і достойний".

Інших згадок про життя і діяльність П. Морачевського майже немає. Щоправда, у літературному збірнику "Ватра" (1887) у "Біографічних замітках" Олександра Кониського, відомого літератора і громадського діяча, які присвячені декільком українським письменникам, у тому числі і авторові "Чумаків", читаємо: "Ні поміж гімназистами й студентами, ні між своїм товариством Морачевський не мав симпатії; дітвора його боялася, підлітки не любили і глумилися, товариство цуралося" [59]. Це достатньо відверта заява, яка має особистісний характер. Таке зізнання міг зробити лише той, хто безпосередньо спостерігав за службовою діяльністю П. Морачевського.

Деякі дослідники, зокрема М. Сиваченко, торкаючись біографії О. Кониського, свідчать, що письменник у 1845 р. закінчив Ніжинське повітове училище, був направлений у Сирітський дім у Чернігові, навчався у Чернігівській гімназії, з якої його відрахували за написання українських

віршів. Юний О. Кониський мав намір здобути вищу освіту у Ніжинському ліцеї, але на перешкоді стали матеріальна скрута і хвороба очей [60]. Переглянуті нами у Ніжинському архіві документи, що торкаються списків і відомостей про навчання студентів за 1849–1853 рр., не дали позитивних результатів – Кониський Олександр у них не значиться.

Проте в іменному списку студентів за перше півріччя 1850/51 н. р. поряд з Леонідом Глібовим знаходимо прізвище Кониський Іван: 18 років, православний, із дворян, поведінка добра, успіхи досить хороші, із Ніжинської гімназії. Він значився серед пансіонерів, тобто проживав у приміщенні ліцею і був на забезпеченні попечителя. У відомості про поведінку, яку склав П. Морачевський, проти прізвища Кониський Іван стоїть 3 (за чотирибальною системою, яка існувала в ліцеї, це "добре"). В той же час майже в усіх студентів, крім декількох, в тому числі і Л. Глібова, який пропускав заняття, стоїть 4 (тобто "відмінно"). За що була знижено оцінку за поведінку у Кониського Івана, нам невідомо. Більше того, у списках студентів за друге півріччя його прізвище відсутнє. І воно більше не з'являється у подальших документах. Що було причиною зникнення цього студента із ліцею, невідомо [60].

Все це говорить про те, що свідчення про П. Морачевського О. Кониський, який проживав деякий час у Ніжині після Чернігова, міг отримати від свого родича Івана Кониського, у якого було своє особливе ставлення до інспектора.

Є й інше свідчення цього часу, яке має протилежний характер.

Один із перших дослідників життя і творчості П. С. Морачевського редактор "Киевской старины" В. Науменко у

статті "Ф. С. Морачевский и его литературная деятельность", говорячи про ніжинський період життя письменника, наводить спогади одного із випускників Юридичного ліцею пана К-ського: "... до П. С. Морачевського інспектором у нас був Ієропес: він запам'ятався тим, що займався спеціально побиттям гімназистів. Між нами твердо трималась думка, що Ієропес не міг обідати, якщо не поб'є різками двох-трьох учнів. Після Ієропеса П. С. Морачевський нам дуже сподобався, хоча ми і шуткували з нього. Дійсно, він був доброю і хорошою людиною і обходився з нами полюдськи. Одне було у нього неправильне, коли піде по квартирах і знайде у кого-небудь із гімназистів або студентів вірші малоросійські, особливо Шевченка, так і конфіскує. А між тим, буваючи часто у Морачевського, я постійно заставляв його в кабінеті за роботою: він щось писав і часто рився у Біблії слов'янській і латинській; це і були заняття його з перекладу Св. Письма на малоросійську мову" [17].

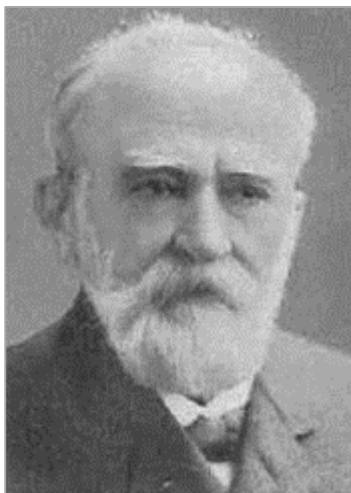
Ці слова деякі дослідники творчості П. Морачевського приписують письменнику О. Кониському, але він, як сказано вище, не навчався у Ніжинській гімназії при Юридичному ліцеї. Іншої чоловічої гімназії на той час у Ніжині не було. Найімовірніше, ці спогади належать одному із трьох синів І. Кулжинського – Степану Івановичу Кулжинському, який у 1852–1855 рр. навчався у ліцеї. Це підтверджується архівними документами. Він також був родичем і вільно міг бувати у П. С. Морачевського вдома. Саме з Сергієм Івановичем і був знайомий В. Науменко, якому той сповістив деякі деталі про оцінку перекладу Св. Письма. Про Степана Кулжинського В. Науменко пише: "Про цей факт у долі рукопису П. С. Морачевського ми отримали деякі цікаві подробиці від родича його С. І. К-ського, які і подаємо тут" [18]. Як бачимо, ініціали у О. Я. Кониського і С. І. Кулжинського різні.

Л. Глібов

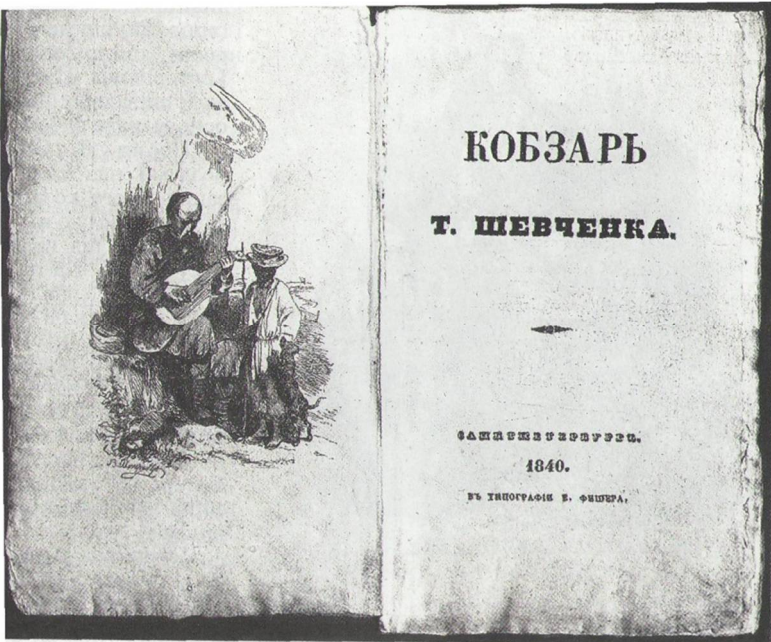
П. С. Морачевський був освіченою людиною. У Харківському університеті він отримав знання з математики, а пізніше склав екзамен із словесності, цікавився літературою і сам писав художні твори, мав педагогічний досвід, тому в Ніжинському ліцеї він був на своєму місці. Його вихованцями були – письменник і видавець Л. Глібов, професор Новоросійського університету Ф. Леонтович та інші. Переважна ж більшість випускників – це повітові та губернські юристи.

Якщо ж говорити про вилучення творів Шевченка із приватних бібліотечок ліцеїстів та гімназистів, то це свідчить лише про одне: П. Морачевський виявляв гуманність у ставленні до своїх студентів та учнів, не доносив начальству на них і не ставив питання про їх відрахування із ліцею та гімназії, як цього вимагали інструктивні документи. За моральну атмосферу у навчальних закладах відповідав інспектор разом з директором.

Ф. Леонтович

П. Морачевський мав власну бібліотеку, у якій були книги І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського та ін. Ці твори він використовував під час складання "Словаря малоросійського язика". Були в цій бібліотеці і твори Т. Шевченка, зокрема поема "Гайдамаки", традиції якої помітні в поемі П. Морачевського "Чумаки", а також книжки з історії України тощо. В ліцеї була велика бібліотека, у якій налічувалося декілька тисяч примірників книжок. Серед них були дослідження на історичну тематику, якими користувався П. Морачевський.

Титульна сторінка "Кобзаря"
Т. Г. Шевченка 1840 р.

Українські прояви у науковій і літературній творчості П. Морачевського

У Юридичному ліцеї на час праці в ньому П. Морачевського склалася така творча атмосфера, яка певною мірою наштовхнула деяких професорів та студентів на українські національні прояви. Цьому сприяли як особистісні інтереси, так і творчі заняття професорів-словесників М. А. Тулова, О. М. Белоброва, історика І. В. Лашнюкова та інших. Саме вони впливали на розвиток літературних здібностей Леоніда Глібова, який писав і друкував байки українською мовою, Францишека Богусевича, майбутнього відомого білоруського письменника, який у Ніжині під впливом Т. Шевченка писав вірші українською мовою, тощо. П. Морачевський проявляв інтерес до творчості Т. Шевченка, хоча й приховував це. Але його поетична україномовна творчість демонструє цей інтерес до творів Кобзаря.

Саме в такій творчій атмосфері утверджувався інтерес П. С. Морачевського до української мови. У 1853 р. він завершив підготовку "Словаря малороссийского языка" (на основі полтавської говірки) і подав його на рецензію до відділення російської мови і словесності Академії наук Росії. П. Морачевський хотів почути авторитетне слово про свою працю, послухати пораду, чи правильним шляхом він іде, відчути підпримку. У цьому словнику були зафіксовані слова, що, побутували в живій мовній практиці. Семантика українських слів підкреслювалась висловами із народної поезії, творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського, а також взятими із народного мовлення.

Академік І. І. Срезневський, якому дали на рецензування працю П. С. Морачевського, вказав як на її досить великий обсяг, так і на добре володіння автора матеріалом. І все ж академік негативно поставився до ілюстративного матеріалу й української мови взагалі. Він зазначав, що "зібрання обласних слів, якими є малоросійські, не є мова у власному розумінні. Це одне із простонародних наріч. Тут нема слів для виразу багатьох надзвичайніших понять. Малоросіянин, наприклад, говорячи по-своєму, постійно повинен вставляти в свою мову то слова із загальної російської мови, то іноземні... Їм немає місця у словнику власне малоросійському... Авторитет письменників, які вправляються в мистецтві володіти малоросійським наріччям, не може в малоросійському словнику мати ту силу, яка звичайно відводиться авторитету письменників в словниках тої чи іншої літературної мови. Єдиним джерелом словника простонародного наріччя є сам народ. Письменник, який змінює зміст слів народних, не є авторитетом, а лише зразком перекручення народного говору..." [19; 20].

Офіційна академічна наука на той час не могла визнати, що, крім російської, існувала ще одна багата на словниковий актив слов'янська мова – українська. Подальша доля цього "Словника..." невідома.

Ніжинський період для П. Морачевського був творчо найбільш плідним. Приїхавши до Ніжина, він продовжив роботу над своєю поемою "Чумаки, або Україна з 1768 року", три розділи якої були написані у Кам'янці [21, с. 17–36]. Завершивши поему, П. Морачевський шукав можливості надрукувати її. Це був досить складний час для тих, хто писав українською мовою. Було розгромлено Кирило-Мефодіївське товариство, на заслання відправлені М. Костомаров, П. Куліш, О. Маркович, а Т. Шевченко відданий у

солдати без права писати і малювати. Твори Кобзаря були заборонені у Російській імперії.

26 листопада 1850 р. П. Морачевський звернувся до свого добре знайомого по Харківському університету професора І. І. Срезневського, який у цей час уже працював у Санкт-Петербурзькому університеті, допомогти опублікувати поему. На початку листа він нагадав про свої зустрічі з вченим не лише під час навчання, а й пізніше, коли на своїй квартирі І. Срезневський вручив молодому педагогу "Український Альманах", де були опубліковані його вірші.

П. Морачевський надіслав ученому, якого дуже поважав і цінував як знавця слов'янських мов, два рукописи своєї поеми "Чумаки", які і просив прочитати і визначити їх рівень. Якщо ж його твір не буде відповідати вимогам, то просив повернути поему у Ніжин, де працював інспектором ліцею і завершував розпочате ще в Кам'янці-Подільському написання "Чумаків", опираючись при описові подій на "Історію Малоросії" М. Маркевича, а у 6-й пісні – на "Історію Нової Січі" А. Скальковського. П. Морачевський підкреслював, що від історичної школи він недалеко відійшов. "Період, який був взятий мною для поеми, і в самій історії представляв найпоетичнішим часом, коли бідувала Україна, для опису якого у мене не вистачало лише таланту" [63].

Цей лист дав можливість з'ясувати не лише час написання поеми, а й її історичну основу, світобачення поета, пов'язаного з відтворенням сторінок боротьби українського народу за свою свободу. П. Морачевський значно ширше відтворив історичні події, ніж Т. Шевченко у поемі "Гайдамаки".

На жаль, ми не можемо нині говорити про відповідь вченого, але, мабуть, вона була позитивною, бо П. Морачевський продовжує у 1850–1852 рр. готувати поему "Чумаки" до друку.

Важливо зазначити, що три перші розділи поеми написано у Кам'янці-Подільському, а останні – у Ніжині. Про це свідчить і рукопис поеми, що зберігається нині в Інституті рукопису Національної бібліотеки АН України, де на титульній сторінці написано: "Кам'янець-Подільський-Ніжин, 1848–1849".

Це підтверджується як багатьма рядками твору, де згадується славетне козацьке місто, так і часом праці автора в Ніжинському ліцеї.

У пісні четвертій розділ "Що то буде?" розпочинається з опису Ніжина:

Над Ніжином місяць світить, Мов лампа в світлиці, Місяць ясний – український, Повний, білолиций. Хрести церков в його злоті Горять, червоніють, Кругом хати та будинки З садами світліють. Остер-річка, край берегів Ряскою повита.	Блищить, як скло, його світлом Вся зверху залита. І над нею Безбородський Будинок ліцею, З широким двором і з садом Так пишно біліє. Тихо, нічого не чуто, Хоч би яку пташку, Тільки часовий ліцейський Стука в калаташку [2, с. 113].
--	---

А в пісні п'ятій у розділі "Розповідь Шила" у вступній ліричній частині знову згадується Ніжин. Звертаючись до своєї дружини, яка мріяла повернутися у рідний край на Чернігівщину, автор зазначає:

Отже ми і в ріднім краю...
Чого нам ще треба?
Глянь у вікно... полюбуйся
На українське небо!
Ніжин весь перед очима
Бач який широкий!
От і ліцей наш біліє
Пишний та високий...
Так, ми в ріднім тепер краю <...> [2, с. 144].

У Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського зберігається рукопис під назвою "Чумаки, або Україна з 1768 р. Поема в 6-ти піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною на нічлігах чумацьких 1848 р." Він складається із двох книг, які оправлені шкірою. Рукопис має 353 сторінки, до них додані 10 ілюстрацій, виконаних тушшю художниками Треніним, Соломовичем та Затиркевичем. Малюнки були прикладені до рукопису і відображали окремі сцени з поеми з такими підписами: "Чумацький нічліг" (два малюнки), "Ганнуся", "День перед Маковієм", "Сон запорожця", "Зрада", "Уманська різня" (два малюнки), "Уманська пані з того світу", "Тінь Ганнусі". Прізвища художників назвав свого часу дослідник поеми Б. Шевелів, опираючись на підписи під малюнками [22]. Доповнимо та уточнимо ці дані деякими новими фактами.

Василь Олексійович Тренін (1828–1883) після закінчення Академії мистецтв у С.-Петербурзі приїхав до Ніжина зі своїм другом відомим художником Д. Безперчим і працював у Ніжинському повітовому училищі учителем малювання. На прохання П. Морачевського він зробив 7 малюнків до поеми та один разом із Ф. Соломовичем.

Соломович Фома Васильович працював після художника Ісидора Савицького учителем малювання у Юридичному ліцеї кн. Безбородька та гімназії при ньому з 1851 до 1875 р., тобто був колегою П. С. Морачевського, на прохання якого оформив деякі сторінки поеми. Він також взяв участь у художньому оформленні рукопису поеми.

Щодо Затиркевича, то тут слід не погодитися з Б. Шевелівим, бо професор М. Д. Затиркевич, на якого вказує дослідник як на одного з ілюстраторів "Чумаків", почав працювати у Ніжині лише з 1859 р. Ця неточність повторюється, на жаль, і в сучасних дослідженнях. Ілюстрував

цю поему Іван Олександрович Затиркевич (1829–1902), майбутній письменник, автор віршованих обробок народних пісень, який навчався в гімназії при Юридичному лицейі кн. Безбородька у 1844–1851 рр.

Всі троє ілюстраторів "Чумаків" були добре відомі П. С. Морачевському. Очевидно, вони входили у його коло знайомих, і він поділився з ними своїми думками про видання поеми, дав їй для ознайомлення. Так з'явилися ці десять ілюстрацій, які демонструються у нашій праці. Вони взяті із архіву Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського, за що висловлюємо вдячність його директорові та співробітникам, зокрема С. О. Половниковій.

Чумацький нічліг. Мал. худ. В. Треніна

Ганнуся. Мал. худ. В. Треніна

День перед Маковієм. Мал. худ. В. Треніна

Зрада. Мал. худ. В. Треніна

Уманська Різня.

Уманська різня. Мал. худ. В. Треніна

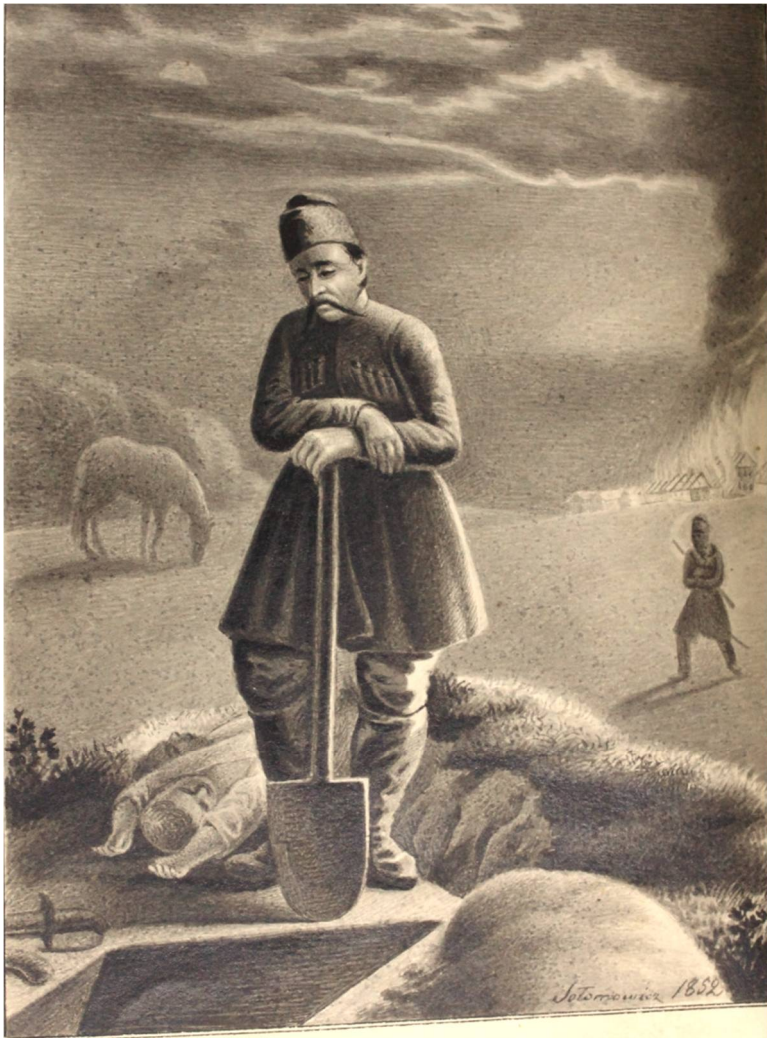

Уманська Пані
з того світу.

Уманська Пані з того світу. Мал. худ. В. Треніна

Уманська різня.

Уманська різня. Мал. худ. Ф. Соломовича

Тінь Ганнусі.

Тінь Ганнусі. Мал. худ. В. Треніна, Ф. Соломовича

Чумацький нічліг. Мал. худ. Ф. Соломовича

Сон Запорожця. Мал. худ. І. Затиркевича

На музейному примірникові збірки немає імені автора. А в 1864 р. в друкарні Чернігівського Іллінського монастиря була видана невеличка книжечка під назвою "Чумаки, або Смутні часи України. Поема у 6-ти піснях, співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною на нічлігах чумацьких у 1848 р., а списана Хвилимоном Галузенком". Порівнюючи обидва тексти, літературознавець Б. Шевелів, який займався дослідженням поеми у 1927 р. з дозволу онуки П. Морачевського Ольги Петрівни Дроздової, прийшов до висновку, що чернігівська публікація – це перша частина рукопису. Дослідник довів також, що Хв. Галузенко – це псевдонім П. Морачевського [23]. На це вказував і Леонід Глібов, який в одному з листів 1863 р. до невідомого нам нині Никодима Никодимовича, зазначав: "Галузенко – это псевдоним известного вам Фил. Семен. Морачевского, бывшего инспектора лицея кн. Безбородко" [24], – і тут же додавав: "Произведений его до Чумака и чумачки – у меня нет, но достать их можно бы у проживающего здесь родича автора о. Петра Огиевского, через посредство сына его адвоката".

Поема "Чумаки, або Україна з 1768 р." є кращим художнім твором письменника. Її дослідники вказують на те, що цей твір співвідноситься з поемою Т. Шевченка "Гайдамаки", розробляє одну і ту ж тему – гайдамаччина, боротьба українського народу за свободу.

П'ять пісень із шести П. Морачевський присвятив Коліївщині 1786 р., одному із яскравих епізодів гайдамацького руху. "Авторитет поеми Кобзаря відчутно позначився і на змісті, і на стилі твору П. Морачевського. Типологічну спорідненість обох поем легко помітити у побудові, образності, коломийковому розмірі вірша, а головне, в ідейному пафосі – поетизації визвольних змагань народу.

Обом творам притаманна глибока соціальність та вірність кращим традиціям національного мистецтва, зміст і форма їх здебільшого чітка, відшліфована, обперта на фольклорний ґрунт" [24].

П. Морачевський наполегливо працював над поемою, вивчаючи не лише фольклорний матеріал, а й наукові праці М. Маркевича "Історія Малоросії", А. О. Скальковського "История Новой Сечи, или Последнего Коша Запорожского" та інші. У своїй ненадрукованій післямові до рукописного варіанта поеми, що зберігається у Чернігівському архіві, П. Морачевський зазначає: "... Може хто назове мою поему чумацькою казкою, ні, вибачте, се не казка! Розгорніть, коли не траплялось читати, історію Бантиш-Каменського, Маркевича, навіть архієпископа Кониського, а для останньої шостої пісні "Історію Нової Січі, або Останнього Коша Запорозького" А. О. Скальковського: там все найдете, мало що може не так. І проте не я винен, а хіба – не сим будь пом'янут свідок тих часів, столітній чумак Іван Чуприна: може що й забув сердечний за старість – вибачайте!.. Я пильно прислухався до нього від самого Кам'янця-Подільського, де перший раз зустрів його на нічлізі чумацьким підгаєм, аж до Ніжина; усе записував, щоб чого часом не забути – і от шість його пісень перед вашими очима" [25]. На використання історичних джерел звернув увагу літературознавець Б. Шевелів, порівнявши текст поеми з історичними документами [56]. Дослідники вказують також на те, що автор "Чумаків" був знайомий і з деякими літературними творами, зокрема поемою Т. Шевченка "Гайдамаки", віршем "Тарасова ніч", поемою А. П-ського "Витязь мести", повістю М. Гоголя "Вій" та ін. Б. Шевелів вважав, що розділ "Сон" із "Чумаків" написаний під впливом саме

"Вія" (опис польоту відьми). Проте це жодною мірою не применшує оригінальності і майстерності П. Морачевського як поета, який уміє чітко будувати сюжет, використовуючи цікаві художні засоби.

У поемі "Чумаки" П. Морачевський виступає як поет-романтик, який любить свою неньку-Україну, віддає їй шану і співає пісню її синам-борцям за свободу рідного народу і своєї землі. Розкриваючи їх долю, він використовує найрізноманітнішу поетику романтизму. Тут і символи, алегорії, віщі сни, контрастні картини тощо. Романтичні інтонації переплітаються з реалістичними там, де треба вказати на тяжке життя народу. В цьому разі і символічні картини сприймаються як реалії повсякденного життя:

Чорна хмара, від заходу
Небо покриває...
Україна плаче, тужить,
Що долі немає.
Вражі ляхи усі шляхи,
Мов сарана вкрили [2, с. 26].

Літературознавці зазначали, що П. Морачевський збагачує свою поему пафосом визвольної боротьби, наповнює текст численними деталями побуту, настроями гайдамацького руху.

У поемі, насиченій реалістичними деталями та епізодами, паралельно розвиваються дві сюжетні лінії: історична – зображення Коліївщини та побутова – тема кохання. Життєва доля центрального героя Івана Чуприни, сироти, врятованого коханою дівчиною Ганнусею (з якою він одружився і щасливо прожив деякий час) та її батьком, все ж романтизується в "Чумаках".

Ілюстрації до поеми Т. Шевченка "Гайдамаки".

Худ. Яків де Бальмен

KONFEDERATY.

Wielki przedkci Ludy!
 Na kielce, byty, odziany!
 Tanczcie, kochi, jak wyzdali!
 Wielka rozprawy! — Wzdymaj!
 Wzrost — ciele, — * — Kuchajemy

TYTAR.

Kojas, kofas
 kielkie, kielkie,
 Kielkie, kielkie,
 Kielkie, kielkie,
 Wzrost, kielkie,

SWIATO W CZIRNYNI.

Wielki przedkci Ludy!
 Na kielce, byty, odziany!
 Tanczcie, kochi, jak wyzdali!
 Wielka rozprawy! — Wzdymaj!
 Wzrost — ciele, — * — Kuchajemy

... Шануйтєся ж, вражі ляхи,
 Скажені собаки:
 Идє Залізняк Чорним шляхом,
 За ним гайдамаки".

Т. Шевченко. Гайдамаки. 1841

Давно те минуло, як, мала дитина,
 Сирота в ряднині, я колись блукав,
 Без свити, без хліба, по тій Україні,
 Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
 Давно те минуло, як тими шляхами,
 Де йшли гайдамаки, — малими ногами
 Ходив я та плакав, та людей шукав,
 Щоб добру навчили...

Т. Шевченко. Гайдамаки. 1841

Люстрації до поеми Т. Шевченка "Гайдамаки".

Худ. Яків де Бальмен

STAROBYTJSKIJ KUDYMOK.

Розпрости, прорости,
 Вісатом ми коротом,
 Найзисть іскри, шкар залоты,
 У мотуєчк Кісрени
 Рісносты, — тај роліскы
 Сесе лоді смолісноты. (10)

сербісноті. І. Сунісноты (10)
 Вісатом зарослосты;
 Ото Шкоти з Лобіснотомі
 Слуга зарослосты;
 Шкоти. Шкоти зарослосты;

HONTA W UMANI.

чужісноті, сунісноті лісноті,
 А Уманісноті сунісноті;
 Рісності по лісноті сунісноті,
 Вісатом сунісноті; — сунісноті;
 Вісатом лісноті по лісноті.

Люстрації до поеми Т. Шевченка "Гайдамаки".

Худ. Яків де Бальмен

Автор підкреслює жорстокість боротьби між ляхами та козаками, у якій гинуть віддані борці за свободу України, вожді цього руху і рядові бійці, мирні жителі, серед них батько, Ганнуся. Іван Чуприна до кінця свого життя залишився вірним коханій. Він став чумаком і розповів про своє минуле життя своїм побратимам. Від розповіді старого, столітнього Чуприна, який теж є реальною історичною особою, ім'я якого зустрічається у М. Максимовича, А. Скальковського, П. Куліша та ін., сходить велика віра в справедливість боротьби за свободу України, відчувається його непохитність, тверда впевненість у правильності обраного ним життєвого шляху. Романтика і реалізм у поемі переплітаються.

Для романтичних творів характерною ознакою було звернення авторів до історичних подій.

Історичні особи (Гонта, сотник Шило та інші) в поемі зображені реалістично, хоча і відчувається їх звеличення, що більш характерне для романтизму. Героїчною постаттю постає перед нами Максим Залізняк. Керівник гайдамацького руху добре розуміє, що саме на нього покладена народна місія очолити це повстання. Після його загибелі автора поеми хвилює запитання: "Хто ж тепер за Україну, як він, стоять буде?"

Коліївщина в поемі П. Морачевського виглядає як давноочікуване народне "свято".

О, то свято в Україні
Буде над святами!
З нього слава козацькая
Виросте віками.

Поет поруч з Т. Шевченком правдиво відтворює один із складних періодів життя українського народу, який боровся проти окупації Правобережної України польською шляхтою.

Рукописну поему Т. Шевченка "Гайдамаки", підготовлену для польського читача, проілюстрував побратим Кобзаря Яків де Бальмен, випускник Гімназії вищих наук кн. Безбородька, письменник, військовий, який загинув на Кавказі і якому була присвячена поетом поема "Кавказ". Ці малюнки дають можливість побачити своєрідні підходи художника Я. де Бальмена до описаних подій Гетьманщини.

Шевченко серед гайдамаків.

Худ. Яків де Бальмен

Порівняльна характеристика цих малюнків й ілюстрацій до поеми "Чумаки..." дає можливість стверджувати, що Я. де Бальмен був ближче до шевченківського тексту, хоча і ніжинські художники намагалися відтворити найяскравіші події поеми П. Морачевського і їх учасників.

Деякі літературознавці, зокрема Б. Шевелів, зробили порівняння поеми Т. Шевченка та П. Морачевського і

прийшли до висновку, що автор "Чумаків", з одного боку, поширив тему "Гайдамаків", а з іншого – наблизив їх до дійсності, поклавши в основу поеми історичні джерела [26].

Хоча П. Морачевський не став на рівні з Кобзарем, а залишився на другій лінії розвитку української літератури 50–60-х рр. XIX ст., він в контексті з іншими збагачував епічні її жанри та українське слово в тих складних умовах утвердження рідної мови.

Поруч з історичними джерелами П. Морачевський широко опирається на твори фольклору – пісні, думи, які були видані М. Максимовичем та іншими фольклористами цього часу. Це збагачувало поетику поеми, її мелодику.

У 1861 р. П. Морачевський надіслав до журналу "Основа" (1861–1862), який почали видавати П. Куліш і М. Білозерський, уривок із передмови до поеми під назвою "На Україну", підписаного "Ф. Галузенко" [62]. Публікація вірша у першому номері журналу, поруч з такими творами, як "Кобзар" Т. Шевченка, "Три долі" Марка Вовчка, "Вірші Єремія Галки", "Повій вітре" С. Руданського, "Вечір", "Журба", "Байки" Леоніда Глібова, "Стехін рог" О. Стороженка, а також статтями М. Костомарова, М. Гоголя та іншими – це була велика відповідальність і честь.

Україно! Україно!
Наша рідна мати!
Розпустила своїх діток
По світу шукати...
Геть з кінця в кінець
швандрують,
Де то їх немає!
Всякий в полі неборака
Слави добуває:
В Петербурзі, на Кавказі,
В Москві і в Варшаві.

І в Іркутську, і в Камчатці,
І в Криму немало...
Побратались з цілим світом,
А старої неньки
Не забули. На чужині
Гірко їм, нудненько!
Як зійдуться де в дорозі,
Тільки і розмови,
Що про тебе, наше сонце,
Квіте наш рожовий!

Далі автор згадує рідний край, Дніпро широкий, Чигирин, славу Полтаву і містя, де "козаченьки ляхів порубали, як рушали по Дунаю, славу добували".

У п'ятому номері журналу за 1861 р. у відділі "От редакції" (с. 78) вміщено відповідь Ф. Галузенку: "Ф-ну Га-з-ку, в Ніжин. Дуже Вам дякуємо за тепле слово і за Максима Галузу".

Деякі свої твори П. Морачевський підписував псевдонімом Филимон (Хвилимон) Галузенко, прізвиськом свого діда,

"військового товариша", Максима Семеновича Галузевського, у деяких документах "Галуза". Очевидно, П. Куліш знав "Максима Галузу" або ж П. Морачевський згадував свого діда у якійсь публікації.

У 1864 р. П. Морачевський вперше надрукував частину поеми – "Замість передмови" і дві перші пісні. Але цензура тут добре попрацювала і викинула із тексту 127 рядків, особливо ті, де автор говорить про тяжке становище України в часи польської окупації, після смерті Богдана Хмельницького:

Але з гетьманом Хмельницьким
Усе минувалось...
Не довго ти, наша мати,
В квіточки вбиралась!
Не довго ти своїх діток
Бражкою поїла,
Не довго їх голубила,
В садочки водила!
Скоро квіточки зів'яли,
Недостало бражки!
Знову смути, знову лихо,
Знову кари тяжкі!..
Запалали села, ниви,
Кров полилась в полі...
Нема кому рятувати
І віри, і долі!
Розділилась Україна
На дві половини:
Дніпр широкий розбив її
На дві України...
Брати братів не визнавали...
Знову лях гуляє,
І козацькими кістями
Поле засіває!

Вилучений цензурою уривок частини "Сон" більше нагадував не історичну, а сучасну тоді Україну. Чуприна, піднятий відьмою до неба, оглядає рідну землю і бачить:

... Підо мною царства, панства,
Моря, степи, гори...
І між ними Україна...
Скажеш – на просторі?
Ні, здавили ріднесеньку
З усіх сторін зрадні,
Рвуть, кляють її сусіде,
Як ворони жадні...
Там широка та глибока
Серед неї яма;
На краю тієї ями
Вона наша мама,
Наша рідна Україна
Руки заламала...
"Породила, – каже, – діток,
Лучче б їх не мала!
Моя сило! Моя слава!
Я вас пережила?
Діти мої, квіти мої!
Се – моя могила!"

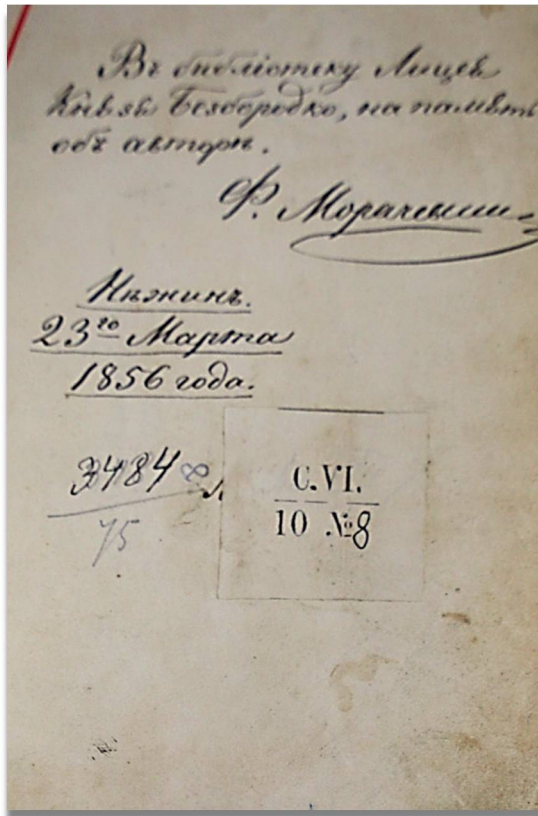
Звісно, подібні рядки тесту поеми не могли пропустити цензори, бо, ознайомившись з ними, у читача виникали різні асоціації. На деяких сторінках друкованого тексту переважали крапки. Були відредаговані не лише окремі рядки, а й вилучені великі уривки.

Подальше друкування наступних пісень поеми було призупинено. Вперше повністю поему опубліковано у 1930 р. Б. Шевелівим. Тому вона і не була відома у XIX ст. і не увійшла у широке тогочасне літературно-громадське поле.

Поєма "До Мулака..."

У період проживання П. Морачевського у Ніжині на початку 50-х рр. XIX ст. на Чорноморському узбережжі тривала війна між Росією та Туреччиною, яку підтримали Англія та Франція. Через Ніжин проходили полки, які прямували на південь України. П. Морачевський написав вірш "На поход 2-й Драгунской дивизии через Нежин к Дунайской армии" (1854).

До речі, подібний вірш написав і Леонід Глібов, який навчався у цей час в Юридичному ліцеї і присвятив свою поезію "Остапова правда" (1855) переходу загонів Московського, Нижньогородського та Володимирського ополчення через Ніжин. Все це було викликано загальнопатріотичними пориваннями, які охопили народ у зв'язку з початком Кримської війни і царським маніфестом стати на захист батьківщини. Цей маніфест читали в церквах, закликали йти добровольцями в армію.

Героїзму і мужності севастопольців у роки Кримської війни П. Морачевський присвятив свою поему "До Чумака,

або Война янгло-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках", яка складається із 5-ти книг. Першу книгу надруковано у друкарні Київського університету Св. Володимира коштом Йосипа Завадського на користь поранених, а також сімей героїв-захисників Севастополя, що загинули. Чотири перші розділи видано у 1855 р., а п'ятий – у 1856 р. Важливо зазначити, що автор поставив дату завершення кожної частини. Так, у кінці першої стоїть дата "січень 1855 р.", під другою – "Нежин, 20-го июля 1855", під третьою – "Нежин. 16 октября 1855 года", під четвертою – "Нежин. Ноябрь, 1855 года" і під п'ятою – "Нежин. 16-го февраля 1856 года".

У першій частині поеми П. Морачевський згадує різні військові операції, у яких російські війська здобували перемогу: на Дунаї, під Синопом, на Кавказі, під Кронштадтом, Одесою, Соловецьким монастирем, на Камчатці і, нарешті, у Криму. Автор називає у цих епізодах полководців різних країн, які брали участь у військових сутичках, говорить про мужність російських солдат і моряків: про героя битви проти турків на Дунаї князя Горчакова, адмірала Нахімова, який розбив турецький флот у Синопській бухті, генерала Андронікова на Кавказі та ін. Згадує автор й історичні події: поразку шведів під Полтавою, відступ французів із Москви через Березину та інші. Але за жанром це не історична поема. П. Морачевський лише нагадує читачеві історичні епізоди, у яких проявляли мужність солдати, моряки у боротьбі за перемогу над ворогом.

"Що це за диво? – ворог каже, –
Їх наші й бомби не беруть!"
Ага! І сам вже бачиш, враже,
Що є велике диво тут!
Звідкіль же диво, як не з неба?
Сам Бог підмогу нам дає!

Не лїзь туди, куди не треба!
Не квапсь на те, що не твоє!
Ми всі воюємо за віру,
За край наш рідний, за царя –
І нашу Бог молитву щирю
З святого чує олтаря

[2, с. 234–235].

У цих рядках відчувається нездоланність Росії, визначальна роль царя, хоча насправді імперська самодержавна Росія на чолі з царем Миколою I, а потім Олександром II, програла цю війну, показала всю свою відсталість і гнилість, незважаючи на героїзм і мужність народних мас та деяких командирів.

У чотирьох останніх розділах П. Морачевський розповідає про боротьбу російських солдат, козаків, моряків проти турецьких, французьких і англійських військ, які, об'єднавшись, виступили проти Росії. Автор демонструє свої патріотичні поривання, описуючи військові події, героїзм і мужність севастопольців. Але все це далеке від реальних подій, бо поет брав інформацію лише з газет, тому в поемі не знаходимо того, що було описано Л. Толстим у "Севастопольських оповіданнях". Ось як зображує ніжинський поет страшне кровопролиття у Севастополі:

Над Севастополем зійшов	Щоб стільки у однім повіті
В тумані місяць з зіроньками,	Могил високих піднялось,
І над окружними полями	Щоб так земля була ізрита
По небу димному пішов.	І трупами людськими вкрита –
О, подивися, місяченьку,	Мов з світу цілого зійшлись
На Севастопольські поля!	Великі тисячі народу,
Ти ходиш всюди потихеньку,	І, голові одній в угоду,
Глядиш на землі, на моря:	Край Севастополя вляглись?!!
Чи бачив ти на Божім світі,	А хто ж заздальгідь нам скаже,
Щоб стільки крові де лилось,	Ще скільки тисяч тут поляже?

П. Морачевський оспівує подвиги кн. Горчакова та Хрульова, звертається до пам'яті адміралів Нахімова, Корнілова, Істоміна.

Фрагмент панорами "Оборона Севастополя
1854–1855 років" на Малаховому кургані.
Франц Рубо та ін., 1904 рік

Описуючи героїчні подвиги і бойові дії севастопольців проти англо-французьких та турецьких військ, які мали значну перевагу в кількості та озброєнні, П. Морачевський використовує традиції російської літератури, зокрема поетику і стильові особливості поеми О. Пушкіна "Полтава" та М. Лермонтова "Бородіно".

І військо гримнуло... ура!
І піднялось на супостата –
І затряслись кругом поля,
І загула, як грім, гармата,
І кров'ю залилась земля...
І всюди пеклом запалало,

Заклекотало, затріщало...
Земля і море аж ревуть...
Крик, галас, блискавка і громи,
Бодай не будь в такому садомі
Бодай не бачить і не чуть! [27].

Крім традицій російських творів, у поемі відчутні і впливи української народної творчості та літератури

першої половини XIX ст., зокрема "Енеїди" І. Котляревського, коли П. Морачевський описує ставлення до ворогів:

Адзусь, заморські гольтіпаки!
Забули, що було колись?
Такої вам втремо кабаки
І піднесем під самий ніс.
Якої й дядько ваш не нюхав,
Хоч довго-довго плечі чухав,
З гори скотившись на низ [2, с. 227].

Українські прояви помітні й у звертаннях до чумака, якими розпочинається кожна частина. Автор постійно вказує на козацькі традиції: "Та, може, й сам розхрабрувався, / І в чорноморці записався, / Щоб бити з ними ворогів? / Оце б було вже по-козацьки! / Такі й діди були в нас хвацькі, / Та гріх сказати і про батьків!..."; "Тут кров лилась їх по коліна / Через козацькі штики..."

У другому розділі, як і в інших частинах твору, зустрічаємо деталі опису українського одягу, страв, елементів народних традицій.

За всіма ознаками – це романтична поема. Автор відповідними засобами намагався відтворити героїчну сторінку історії. Нині ці вірші сприймаються як літературний факт середини XIX ст. Але не можна забувати і того, що вони були написані українською мовою, що автор намагався саме цією мовою оспівати героїчний захист міста Севастополя. Редактор газети "Южный край", друкуючи вірші П. Морачевського, зазначав: "Поезії в них небагато, проте багато патріотичного захоплення, знання малоросійської мови і вміння володіти віршем" [28].

Патріотичні почуття П. Морачевського були помічені і відзначені. 26 серпня 1856 р. він отримав бронзову медаль на Андріївській стрічці на спомин війни 1853–1856 рр.

Літературний критик 50-х рр. XIX ст. В. І. Аскоченський так відгукнувся про поему "До Чумака...": "Читаєш і не навчаєшся! Господь його знає, відкіля це у малоросійському наріччі така майстерна влучність, плавність, насолода і душі весело! Та яка підпорядкованість думки! Погляньте, ось замислився поет, і мова його задзюрчала тихим, десь там вдалині напівзвучним потоком; ось він спалахнув, вражений величчю побаченої його справи, – і слово його загриміло громом, застукало у сто, у тисячу молотків; ось прояснився погляд поета – і легенька іронія лине рівними рядочками його щирого співу". І далі критик наводить рядки із поеми:

"Сумно, брате!.. Місяць ясний	Що ж то на тім буде?
Пливе серед неба;	На що ж пекло з сього раю
Зірки сяють... тихо, любо...	Роблять собі люде?
Чого б ще нам треба?	Де не глянеш – ріки крові,
Рай та й годі на сим світі –	Сліз море безкрає..."

"Ой, як добре було б, якби П. Морачевський, що так прекрасно володіє малоросійським наріччям, такий "добрий та розумний Кобзар" зробив із цих посланій до Чумака щонебудь цілісне, повне, упорядкувавши все так, як Бог йому на серце покладе! А зрештою і "за це велике спасибі" [29].

Навпаки, П. Куліш у статті "Взгляд на малоросійську словесность" (1857) дуже критично відгукнувся про вірші "До чумака" П. Морачевського, назвавши їх "принизливи ми для Малоросії" [29].

У цій же статті подібні характеристики отримали й інші письменники цього часу: К. Тополя, В. Забіла, Л. Боровиковський, О. Шишацький-Ілліч. Поет-романтик В. Забіла у відповідь на безпідставну критику дав П. Кулішу ще різкішу характеристику. Але кожен із критиків мав право на свій голос.

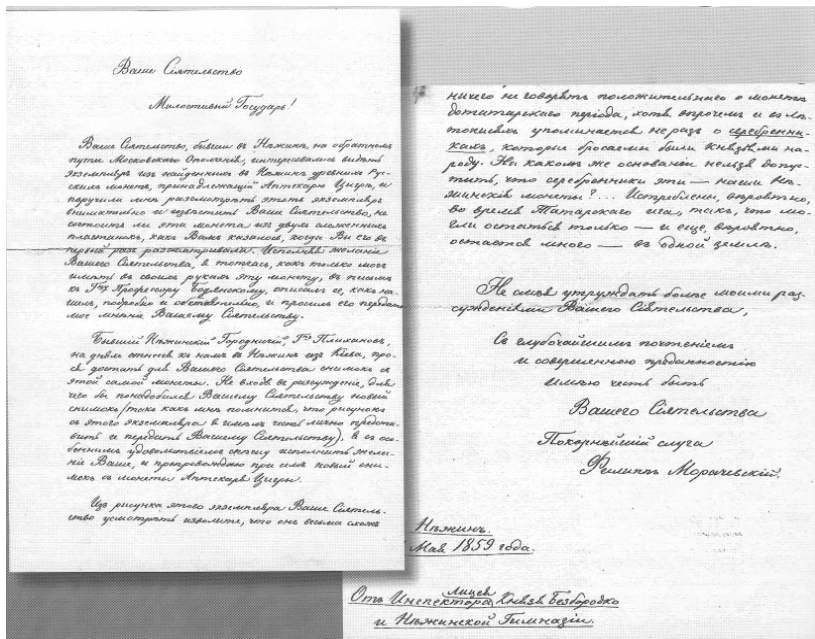
Захоплення та літературна діяльність

У Юридичному ліцеї кн. Безбородька на час праці П. Морачевського була уже зібрана цікава колекція монет, до якої проявляв інтерес інспектор. Біля її основ стояв О. Г. Кушельов-Безбородько, почесний попечитель навчального закладу у Ніжині. У колекцію надходили і подарункові монети та медалі. На початку 40-х рр. XIX ст. професор ліцею А. К. Ціммерман, який за сумісництвом виконував обов'язки бібліотекаря, завів "Зошит для запису різних предметів нумізматичної колекції Ліцею князя Безбородька", у який записав 70 найменувань. Проф. О. Ф. Янішевський, який прийняв справу у попередника, у додатку до "Зошита" вніс запис про 151 монету та медаль: 10 давньоримських, 47 російських (18 срібних, 29 мідних), 45 польських, 15 австрійських, 9 пруських, 5 шведських, 1 іспанська срібна, 3 французькі мідні, 2 англійські мідні, 2 німецькі мідні, 1 молдавська мідна та 6 турецьких монет [62]. У 1855 р. налічувалося 854 експонати, серед них були досить рідкісні, зокрема срібники Володимира Святого та Ярослава Мудрого, давньоруські гривні, шкіряний рубль 1813 р. [64].

В наступні роки колекція монет поповнювалася, про що свідчать описи: 1855 р. – 854 примірники, потім – 950, 2544. У 1874 р. у Ніжинському міністерстві налічувалося 4342 предмети.

До цієї колекції увійшли і монети із ніжинського скарбу, знайденого у 1852 р. в районі Магерок, які придбав проф. М. А. Тулов. У жителів передмістя Ніжина зібрано близько 100 срібних давньоруських монет. У листі до директора ліцею Х. А. Екеблада М. Тулов писав: "До цього у

нас панувала думка, що не було російських грошей до навали Золотої татарської Орди, а були лише медалі, які робились на Русі греками. У "Слові о полку Ігоревім" слово "сребла" – це не злиток срібла, а монета, що й підтверджується написами на них" [65]. У 1853 р. М. Тулов виїхав з Ніжина. Збереглося декілька документів, які свідчать про зацікавленість П. Морачевського цією колекцією.

Лист П. Морачевського графу С. Строганову

У 1856–1857 рр. через Ніжин поверталися російські війська, які брали участь у Кримській війні, зокрема і Московського ополчення, яким керував граф С. Строганов. Саме у цей час і відбулося його знайомство з ніжинською нумізматичною колекцією та інспектором ліцею

П. Морачевським. Граф зацікавився давньоруськими монетами і попросив останнього описати їх. 28 квітня 1857 р. П. Морачевський у листі до Осипа Бодяньського подає детальний опис давньоруської срібної монети. Але у травні 1859 р. граф С. Строганов знову звернувся до П. Морачевського дати опис монети, що належала аптекарю Цигрі. У листі-відповіді інспектор нагадував, що попереднє доручення графа він виконав і тепер радий допомогти його Світлості, передавши опис і малюнок монети. П. Морачевський вважав, що немає підстав допускати, що ніжинські монети не є давньоруськими сребрениками. Ця думка інспектора збігалася з твердженням проф. М. Тулова.

У ніжинський період життя П. Морачевський написав також декілька творів російською мовою, зокрема поему "Мечты и планы" в двух частях, Нежин, 1858", яку присвятив своїй дочці Ользі. Твір, як зазначав Б. Шевелів, написаний гарним російським віршем і мав біографічний та літературний інтерес. У 1858 р. поет завершив роботу над першою частиною віршованого роману "Год вперед, если не шесть лет. Современный роман в письмах. Ч. I. Нежин, 1859", написав декілька віршів та комедію. Як свідчить онука П. Морачевського О. П. Дроздова, дідусь писав у цей час досить багато. На жаль, доля цих рукописів, що зберігалися в родині письменника, досі невідома.

Кінець 50-х – поч. 60-х рр. XIX ст., який припадає на час проживання П. Морачевського в Ніжині, відзначається соціально-політичною активністю у суспільстві. Це був час, коли імператор Олександр II (1855–1881) після смерті свого батька Миколи I проводив ліберальні реформи, амністував членів Кирило-Мефодіївського товариства, здійснив селянську реформу, відмінивши кріпосне право, послабив репресійні заходи, а тому відкривалися недільні школи, в

яких навчалися прості люди, виникали громади, дає про себе знати журнал "Основа", створювались культурні й громадсько-політичні гуртки тощо. Подібне було помітно і на Чернігівщині. Але, як зазначив Михайло Малюк у своїй книзі "Непригріті славою" (2006), до жодного з цих проявів не приєднався П. Морачевський, "не спробував навіть зв'язатись листовно. Він стояв осторонь політичного руху, не втручався в газетну й журнальну полеміку, яку вели українці спершу з польськими, тоді з великоросійськими шовіністами, його тиха, лагідна вдача чужа була гострим, бойовим гаслам, він створений був для тихої кабінетної роботи" [31, с. 21].

На перший погляд, все це так. Підтвердженням цього можуть бути і неопубліковані російськомовні твори П. Морачевського, про що було сказано вище. І все ж, якщо говорити про його місце у суспільно-політичному житті міста і регіону, то воно визначається всім періодом проживання інспектора ліцею в Ніжині. Саме в цей час П. Морачевський виступив з публікацією своїх поем, написаних українською мовою. І його літературна праця об'єднувалась з тими українськими проявами, які були здійснені в цей час професорами Є. Стеблїним-Камінським, М. Туловим, О. Белобровим, І. Лашнюковим та ін. Саме завдяки їм у ліцеї формуються три яскраві постаті: відомий письменник, перший перекладач і видавець російською мовою "Кобзаря" Т. Шевченка – Микола Гербель, родові коріння якого були пов'язані з Чернігівщиною та Києвом, основоположник білоруської реалістичної літератури Франтішек Богушевич, який писав вірші українською мовою під впливом Т. Шевченка, а також славетний український байкар Леонід Глібов, який в ліцеї написав українською мовою понад 30 байок, опублікованих завдяки проф. М. Тулову в газеті "Черниговские

губернские ведомости". Через деякий час Л. Глібов став активним учасником соціально-громадського та культурного життя у Чернігові.

Дух Т. Шевченка жив серед ліцеїстів ще з 1846 р., коли Кобзар разом з випускником Фізико-математичного ліцею О. Афанасьєвим-Чужбинським побував у Ніжині і зустрівся зі студентами Юридичного ліцею М. Гербелем, якому у щоденник записав початок вірша "Гоголю" ("За думою дума роєм вилітає"), І. Лашнюковим, К. Троциною та ін. Творчість великого поета мала збудливий, натхненний вплив на кожного, хто лише доторкався до його поетичного слова.

Українські прояви у русифікованому, як і всі інші навчальні заклади України на той час, Юридичному ліцеї мали різнобічний характер та свідчили, що і в таких умовах інтерес до української історії, фольклору, культури виявлявся особливо з боку тих, хто мав українське коріння. Одним із підтверджень цього є звернення П. Морачевського до перекладу Святого Письма українською мовою. Він пише українською мовою і посібник "Священна історія для училищ і народного читання", яка складалася з двох частин і була написана на основі Вітхозавітної Біблії. П. Морачевський вибрав із Біблії найцікавіші розповіді. Автор цього твору у листі до І. І. Срезневського підкреслював: "Уряд піклується про покращення побуту народного, усі розумні голови заговорили і в журналах і в газетах про розвиток і освіту народу: але як же йому розвиватися і освічуватися, коли нема у нього рідних, зрозумілих для нього підручників і книг для читання? Недільні школи, сільські училища можуть навчати тільки грамоті, тобто читати з гріхом пополам та як-небудь писати. Що ж читати нашому письменному люду, коли під руками у нього немає жодної цікавої книжки? Невже російські повісті і романи? І неville ці повісті і романи

повчальніші і корисніші для розуму і моралі, ніж слово Боже, у якому людина завжди знайде і відповідь на свої почуття, правило для всіх випадків життя і розв'язання всіх своїх вагань, а також і роздум у своїй скорботі? Незбагненно, щоб видання слова Божого, замість заступництва і співчуття, зустрічало перешкоду, як якісь шкідливі, що вбивають моральність народну, твори! Це засліплення, що обурювало душу!" [66].

*Переклади Святого Письма і
дискусія навколо них*

П. С. Морачевський

У 1859 р. П. Морачевський пішов у відставку у зв'язку з вислугою років на педагогічній ниві. Він продовжував проживати у Ніжині, бо тут у Юридичному ліцеї кн. Безбородька навчалися сини Олександр (випускник 1861 р.) та Микола (випускник 1864 р.), обидва отримали чин XII класу та звання кандидата. Найменша дочка Ольга вчилася в одному із жіночих пансіонів і знаходилася при батьку.

У цей час П. Морачевський продовжив займатися перекладом Євангелія. Потяг до перекладу Святого Письма

мав апостольське спрямування. І воно йшло від імені апостола Пилипа, ім'я якого він носив. У повсякденному житті він керувався біблійським девізом: "Усе минеться, лише правда зостанеться".

Переклад Євангелія П. Морачевський розпочав ще під час праці у ліцеї, про що свідчив Степан Кулжинський, відзначаючи, що на столі інспектора знаходились твори Святого Письма різними слов'янськими та латинською мовами.

Виникає питання: де П. Морачевський міг брати різномовні книги Біблії та інші твори Святого Письма? Відповідь тут проста: у бібліотеці ліцею було багато давніх книжок. Крім цього, в Олександрівському грецькому училищі (заснованого 1811, відкритого 1817 р.) зберігалися книги XVI–XVIII століть, в тому числі і релігійні. Це унікальна бібліотека стародруків, яка пізніше, після відкриття Історико-філологічного інституту, влилася в його фонди. Переважна більшість книжок, що з'являлася у школах при храмах ніжинського грецького братства, яке існувало в місті з кінця XVII ст., мала богослужбовий характер, тобто літургійне та богословське спрямування. Серед них:

1) Євангеліє арабською мовою з великою віршованою присвятою грецькою мовою. Видано в Алеппо, 1708 р. Отримано від гетьмана Мазепи;

2) Євангеліє двомовне (греко-румунське). 1693 р. Отримано від Костянтина Кантакузіна, великого стольника, через Згура Стиловича 1698 р.;

3) Євангеліє грецьке 1671 р. в срібному окладі з камінням. Записи російською мовою про виготовлення окладу 1686 р., є грецький запис від 2 квітня 1681 р. про пожертву до ніжинської грецької церкви від Георгія Дмитрієва Леванди на спомин його батьків;

4) Євангеліє грецьке. 1651 р. Від о. Христофора. 1681 р.;

- 5) Новий Заповіт. Базель. 1655 р. від священика грецької церкви о. Костянтина;
- 6) Євангеліє. 1803 р. Від о. Іоанна;
- 7) Євангеліє грецьке. Венеція. 1737 р. Від Івана Дамболі. 1813 р.;
- 8) Євангеліє слов'янське. Москва. 1801 р. У срібному окладі. Від дітей Сави й Марти Горголі. 1819 р.;
- 9) Апостол. 1761 р. Від Спиридона Замалії. 1840 р.;
- 10) Біблія XVII ст. Від Георгія Іванова. 1749 р.;
- 11) Євангеліє румунське. 1643 р.;
- 12) Євангеліє молдовлахійське. 1643 р. та багато інших книг.

Пізніше ці примірники перейшли у фонд Ніжинського історико-філологічного інституту.

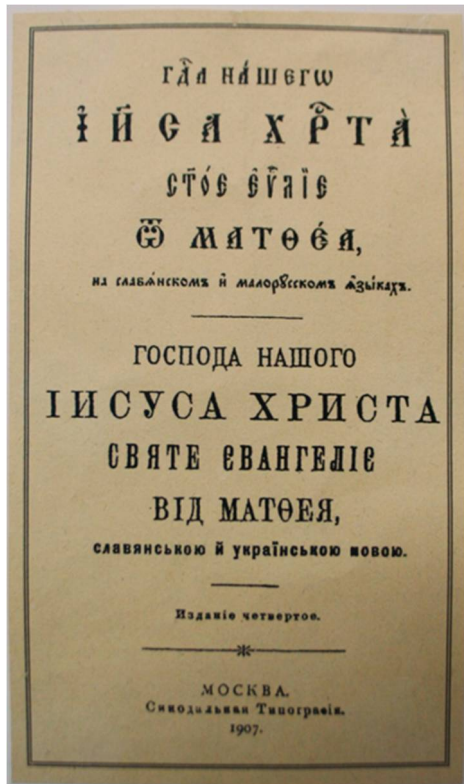
Перший перелік книжок грецької бібліотеки подав у своїй книзі "Ніжинські греки" (К., 1863) Н. Сторожевський.

Якими саме перекладами Євангелія на іноземні мови міг користуватися П. Морачевський, важко нині сказати. Працівники бібліотеки Ніжинського державного університету нині опрацьовують стародруки, яких понад 5 тисяч примірників, і вони можуть звернути увагу на користувачів книжок, прізвища яких зазначалися на самих обкладинках. З упевненістю можемо говорити, що П. Морачевський не міг пройти повз таке книжкове багатство і не скористатися можливістю ознайомитися з матеріалом, який так цікавив перекладача.

Взагалі, тема "П. Морачевський – читач бібліотеки Юридичного ліцею кн. Безбородька" – це особливо цікава проблема для наступних досліджень.

У вересні 1860 р. П. Морачевський завершив переклад Євангелія від Матфея та Іоанна і в чернетці Євангелія від Луки. За основу він брав слов'янські переклади (російський, польський та ін.), але зв'язав їх з латинським, німецьким,

французьким текстами. Це давало можливість підбирати відповідні словесні еквіваленти. Тут знадобився і "Словарь малороссийского языка по полтавскому наречию", бо саме праця над ним, підбір прикладів до слів збагатили й український словниковий запас перекладача [35].

Завершений переклад П. Морачевський надіслав 28 вересня 1860 р. митрополиту Санкт-Петербурзькому і Новгородському Ісидору, який бував у Ніжині і з яким тут познайомився перекладач, сподіваючись, що саме це сприятиме просуванню вперед видання його праці, бо добре розумів, що без покровительства справа не піде. У супровідному

листі П. Морачевський писав російською мовою, не вживаючи слово "Україна": "На всіх мовах, словесно й письмово, проповідується слово Боже; сповідники Христа Спасителя мають Біблію на своїх мовах, а Малоросія, мовою якої говорить близько 12 мільйонів православних християн, не мають на своїй мові навіть Євангелія" (переклад наш – Г. С.) [36. Додаток 5]. І далі він доводить, що хоча церковнослов'янська мова і близька малоросам, так само, як і великоросам, але мало зрозуміла. Переклад Євангелія на малоросійську мову, безперечно, приніс би важливу користь релігійному народу, бо високі Божі істини, викладені тепло, просто, ясно, зрозумілою кожному мовою, з якою зливаються всі ідеї і поняття народу, осяяли б темний розум ясним, душевноспасительним світлом Віри і очистили б тих, хто морально сумнівається, швидше, правильніше і глибше, аніж різними тлумаченнями.

Під час праці у Ніжинському юридичному ліцеї П. Морачевський почав перекладати українською мовою Євангеліє, на що вказував у своїх спогадах С. Кулжинський. Цей крок був дуже сміливий, бо на той час російська православна церква і всі її служителі були найзапеклішими противниками існування окремої української ідентичності [32, с. 325], а значить, і україномовного тексту Святого Письма. Існувала в Російській імперії і церковна цензура, яку утворив своїм указом Павло I (1799), а потім підтвердив його новим указом 1800 р., в якому вимагалось узгоджувати усі церковні книги з великоросійськими, щоб "жодної різниці і особливого наріччя у них не було" [33, с. 40–41]. У 1817 р. закрито Києво-Могилянську академію, яка була осередком української духовності, і замість неї відкрито Духовну академію, яка підпорядковувалась Російському Синоду. Все спрямовувалося на цілковиту русифікацію в релігії,

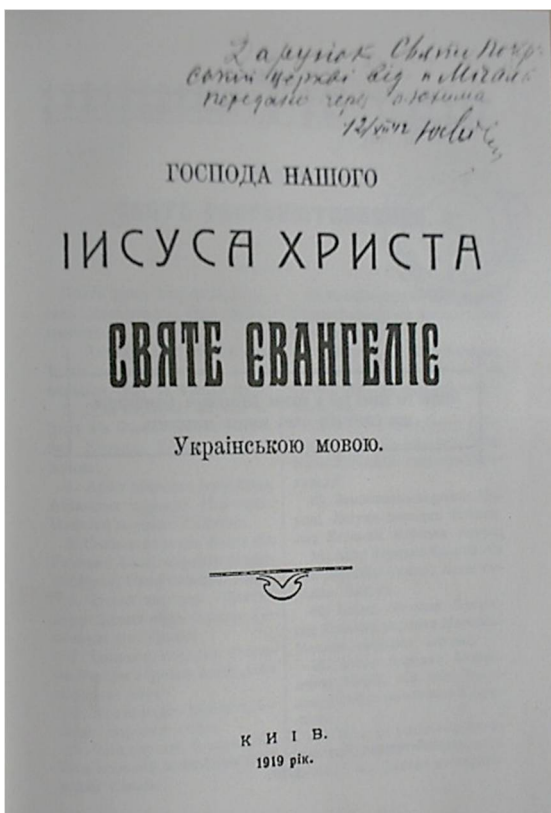
освіті, діловодстві тощо. І Пилип Морачевський, як і деякі представники українського національного руху, починають розуміти, що однією із передумов формування української національної ідентичності було запровадження рідної мови саме у духовному житті [34, с. 23].

П. Морачевський, зацікавившись проблемою перекладу Святого Письма на різні мови, знав, що вони існують у багатьох народів, у тому числі й у слов'ян: чехів, поляків, словаків, хорватів тощо. Російське біблійне товариство (1813) теж приділяло велику увагу перекладу та розповсюдженню російськомовного Святого Письма по всій Російській імперії.

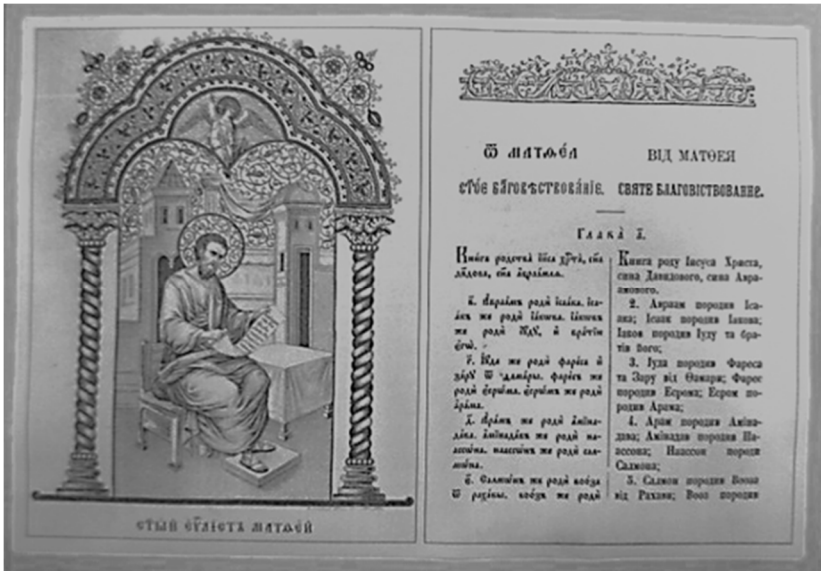
Через місяць 14 жовтня 1860 р. прийшла відповідь митрополита Ісидора, у якій було сказано: "Після приватної наради з Святійшим Синодом повідомляю Вас, що переклад Євангелія, зроблений Вами або іншим ким-небудь, не може бути допущений до друку" (переклад наш – Г. С.) [37]. Таким чином, вища церковна влада дала зрозуміти, що будь-який переклад, зроблений українською мовою, не буде надрукований. І цього Священний Синод дотримувався довго, бо й переклад Біблії, зроблений П. Кулішем, теж не побачив світу. У листі до І. Срезневського від 25 січня 1862 р. П. Морачевський говорить про те, що він сподівався, що його праця буде надрукована до 1000-ліття прийняття християнства на Київській Русі, і відмова Священного Синоду його засмутила. Для перекладача незрозуміло, чому українці не можуть мати Євангеліє своєю рідною мовою. І хоча є слов'янські і російські Євангеліє, але це жодною мірою не може задовольнити потреби українців. Вони хочуть мати її рідною мовою, на якій зріднилися і зросли, злилися плоттю і кров'ю всі поняття Святого Письма, ідеї, думки, враження.

П. Морачевський розглядав свій переклад як справу благородну, корисну для людей і богоугодну.

Цей вирок Синоду не призупинив творчої праці П. Морачевського. Він продовжував перекладати Євангеліє далі. Митрополита Ісидора П. Морачевський попросив переслати рукопис назад, бо хотів його залишити своїм дітям як "видимий знак свого благословення". Посилка від митрополита прийшла у день смерті дружини письменника Ганни Яківни. П. Морачевський зробив на рукописі помітку: "Получено 16 апреля 1861 г. у день, час і навіть хвилину смерті земного ангела, хранителя душі і життя сім'ї моєї".

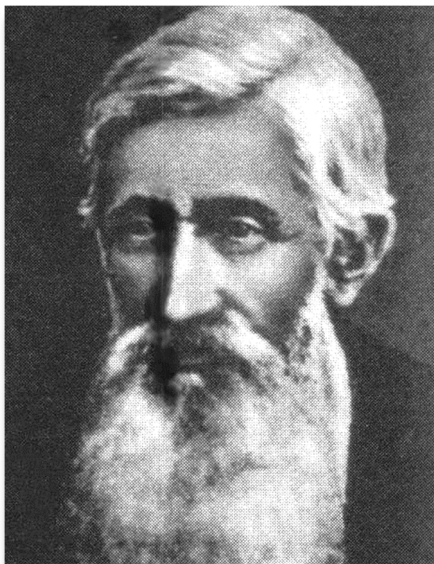

Деякі надії на публікацію перекладу у П. Морачевського все ж з'явилися після 15 березня 1861 р., коли була здійснена відміна кріпосного права і цар Олександр II дав дозвіл від 9 вересня 1861 р. перекласти "Положение о крестьянах" українською мовою і виголошувати проповіді українською мовою священикам Полтавської духовної Консисторії [67].

Доопрацювавши переклад Євангелія, П. Морачевський надіслав його у Російську академію наук, сподіваючись, що вчені належним чином оцінять працю і дадуть дозвіл на публікацію. На засіданні відділу російської мови та словесності 11 січня та 8 лютого 1862 р. розглядалося питання про переклад Євангелія П. Морачевським українською мовою. Академік І. І. Срезневський дав перекладу позитивний відгук і вважав, що його можна рекомендувати до друку, принагідно висловивши свій погляд на відношення різних слов'янських наріч до російської мови. Він вважав, "якщо є

тільки на світі малоросійський народ і є у нього своя мова, і можлива своя словесність, то повинна бути у нього і Євангелія. А що і малоросійська словесність існує на білому світі, то теж ніхто заперечувати не може" [38. Додаток 6].

І. І. Срезневський

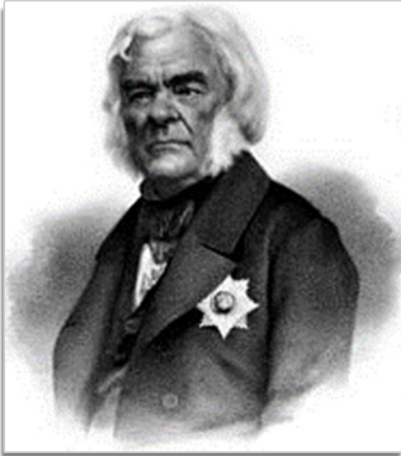
народу. Для запобігання непорозуміннь при читанні Євангелія українським народом не можна не побажати, щоб був їх переклад, який би був українцю досконало зрозумілим, не вводячи його в будь-які непорозуміння" [39].

Академіки О. Х. Востоков та О. В. Никитенко дали також позитивний відгук і конкретно, чітко та науково обґрунтовано відповіли на питання, чи в змозі була українська мова на тодішньому її розвитку передати достовірність Святого Письма.

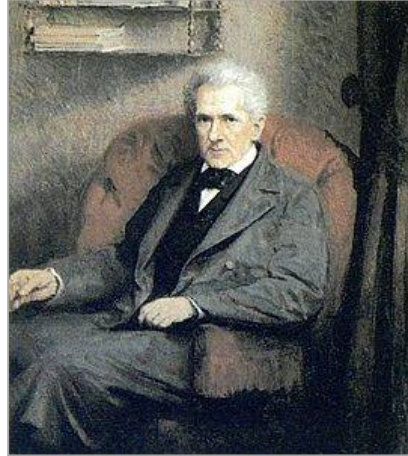
Вчені відкинули будь-які сумніви, і підтвердженням їх упевненості був саме переклад П. Морачевського, у якому,

І. І. Срезневський доводив, що переклади Святого Письма є у всіх народів. Він повинен бути і в українців, бо для них літературна російська мова, яка близька до української, все ж не зовсім зрозуміла: "... для простого малороса знайдеться в ній немало такого, що його зупинить і що він може зрозуміти не так, як треба. Для відвертання непорозуміння й існує необхідність перекладів Євангелія на мови, які зрозумілі

на їх думку, "і якість, і характер слів, і якість словосполучень малоросійських ніде не змінювали ні достоїнство, ні зміст висловлених думок.

О. Х. Востоков

О. В. Никитенко

Навпаки, виявлялося, що витончена простота цих думок особливо легко співпадала з простотою тих та інших, не втрачаючи вищого свого значення. Нема сумніву, завершували свій аналіз академіки, – що переклад Євангелія Морачевського повинен здійснити епоху в літературній освіті малоросійського наріччя" [40. Додаток 7].

У зв'язку з позитивним рішенням академіків ними було підготовлено подання президенту Російської академії наук та Священному Синоду на можливість друкування, бо, як засвідчували вони, переклад П. Морачевського "у вищій мірі праця надзвичайна як з навчально-філологічного, так і релігійно-морального боку" [41, с. 17].

У своєму листі-відповіді І. Срезневському від 18 грудня 1862 р. П. Морачевський висловив глибоку вдячність вченим Академії наук, які своїм позитивним відгуком надихнули його на продовження перекладу.

Священний Синод розглянув прохання Академії наук і надіслав переклад Євангелія П. Морачевського на рецензування калузькому єпископові Якову (Митковичу), який був за походженням українець з Чернігівщини. Він з глибоким хвилюванням читав Святе Письмо і надіслав позитивний відгук до Священного Синоду.

Рукопис перекладу П. Морачевського був також надісланий шефові жандармів В. А. Долгорукову та київському генерал-губернаторові М. М. Анненкову, які негативно поставились до друкування Святого Письма у перекладі П. Морачевського. Слідом за цим на ім'я В. А. Долгорукова 2 березня 1863 р. надійшов донос (деякі дослідники вважають, що його написав редактор газети "Московские ведомости" М. Катков) [42]. У цьому доносі зазначалося, що у виданні Біблії українською мовою зацікавлені "українофіли": "Вони затіяли справу зверху, скомпонували наступний висновок: "Якщо нам випаде вдача виклопотати переклад Святого Письма на напівпольському наріччі малорусів, справа наша буде виграною і витівка наша на перший погляд невинна і навіть благородна – авось спіймаються, і тоді вже до цього міцного каменю не важко буде прилаштувати відокремлення мови, потім життя, потім національності..." Ми вважаємо зайвим доводити, що переклад Слова Божого на жалюгідне малоруське наріччя є вигадка політична, яка менше за всього мала на меті зробити Священне Письмо зрозумілим для простого народу... Благаємо Вашу величність використати все, що Ви тільки можете мати у своєму розпорядженні, щоб

захистити нашу Святиню від наруги, а вітчизну від розпаду і небезпечного розколу" [43].

Цей донос відіграв величезну роль у вирішенні питання про друкування перекладу. Удар було завдано прицільно, і, як бачимо, не стільки по П. Морачевському, скільки по українізації взагалі. Відповідні висновки були зроблені. Справу про переклад передали вирішувати міністру внутрішніх справ Валуєву та обер-прокурору Синоду Ахметову. Розгніваний міністр категорично заявив: "Малороссийского языка не было, нет и никогда быть не может". А 8 липня 1863 р. з'явився сумнозвісний таємний Валуєвський циркуляр про заборону друкування книжок українською мовою, окрім творів, "належних до витонченої літератури". Заборонялась навчальна література як для дітей, так і початкового читання народом, а також духовного змісту. Зі свого боку, Священний Синод видав спеціальний "Указ Синода духовним цензурним комітетам", що діяв до початку ХХ ст.

У цей же час у газеті "Московские ведомости" (1863, № 124) був надрукований лист старшого вчителя російської словесності Ніжинської гімназії (в той час існувала гімназія лише при Юридичному лицейі кн. Безбородька) Валеріана Добротворського (архівні матеріали підтверджують наявність такої особи) [44], в якому він різко виступив проти тих, хто пропонував вивчення української мови, і назвав її "решительно никому ненужною". Цей збіг подій був зовсім не випадковий.

Ніжинський "доброзичливець" з'явився на сторінках московського видання з певною метою. Його лист був спрямований не лише проти П. Морачевського і його праць та українських художніх творів, а перш за все на підтримку царської політики, спрямованої на заборону української мови.

Цього ж таки 1863 р. проти української мови виступив ще один ніжинець, колишній викладач латинської мови у Гімназії вищих наук кн. Безбородька (1825–1829), а згодом інспектор Юридичного ліцею кн. Безбородька (1841–1843), письменник Іван Григорович Кулжинський, який надрукував статті "Несколько слов о хохломании", "Письмо к издателю львовского журнала "Мета" [36] та брошуру "О зарождающейся так называемой малороссийской литературе" (Київ, 1863), в яких, як і попередній автор, виступив проти вивчення української мови в школах, назвавши її "испорченным русским".

І. Г. Кулжинський народився у попівській родині у Глухові, проживав у містечку Воронеж, навчався і виховувався у Чернігівській семінарії, працював учителем

І. Г. Кулжинський

у повітовому училищі в Чернігові, а потім у Ніжинській гімназії вищих наук, де він написав свою повість "Малороссийская деревня" (1827), вірші та замітки етнографічного, романтичного характеру, брав участь в "Украинском журнале" у Харкові. Тому в послужному списку він називає себе "малоросіянин", і на це він мав право.

Педагогічна праця після Ніжина в Харкові

не змінила його поглядів. Це все було в 20-х рр. XIX ст. Подальші ж події, які відбувалися в його житті, змінили І. Кулжинського. У 1832 р. Івана Григоровича направили на Волинь директором Луцької гімназії. В краї сільське населення говорило українською мовою, а більш-менш освічене суспільство як за національністю, так і за духом – польською. У краї після польського повстання 1830–1831 рр. ще відчувався національний патріотичний дух, який потрібно було, за задумом царського уряду, витравити. І таким російським "просвітителем" ідей офіційної народності та православ'я, урядовим агентом, наділений владою, як зазначив у своїй праці проф. М. Сперанський, і виявився І. Кулжинський [45], який після служби в Тифлісі повернувся у 1847 р. у Ніжин і проживав тут до самої смерті 1881 р. Він навіть хотів перетворити збірник "Киевлянин", який видавав М. Максимович у Києві (кн. 1–2, 1840–1841) та Москві (кн. 3, 1850), що мав українське спрямування (тут друкувалися твори Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, статті М. Максимовича та ін.), на русофобський, запропонувавши вченому програму видання збірника з перспективою перетворення його на журнал. У своєму об'ємному листі від 29 січня 1852 р. із Ніжина І. Кулжинський пропонував тут друкувати переважно статистику сучасного добра, яке процвітає на Святій Русі з усіх галузей життя, науки і мистецтва, описи сучасних подвигів російської великодушності, хоробрості, безкорисливості успіхів на терені науки, мистецтва, промисловості, а також життєпис знаменитих співвітчизників" [46]. Підготовку всіх цих матеріалів І. Кулжинський брав повністю на себе. У розділі "Русские древности и история" він також зобов'язувався підготувати до 400 сторінок. А в третьому розділі "Русская словесность" І. Кулжинський

пропонував друкувати російські пісні, вірші, російські повісті, оповідання, виступи тощо. Тут він також подає свій "вклад до 100 сторінок". Українських діячів культури тут не помічено. Основна мета видання – заробляння грошей, які будуть надходити за кожний номер випуску. Це досить точно прораховано. У помічники І. Кулжинський пропонує взяти свого сина Григорія, який виступав у пресі з публікаціями, що носили, як і в батька, ретроградський характер. Ми не знаємо, що відповів М. Максимович, але можемо передбачити, що це була відповідь, яка свідчила про гідність вченого-українця.

Пропагандистом і захисником всього російського І. Кулжинський буде весь час, чим би він не займався. І це робив із великим захопленням. Про це свідчать і його нападки на "Граматику" П. Куліша та "Южно-русский буквар" Т. Шевченка, де він у статті "Южно-русский элемент, как предмет торговли" (1864) обвинуватив обох авторів у пропаганді свободи і заявив, що вони торгують "опіумом, который отуманивает головы ваших читателей, представляя им разные фантастические видения и грезы о небывалом и невозможном". І. Кулжинського особливо дратувало те, що все це пропагувалося українською мовою. І критик подає "поради": "Всякую испорченность – следовательно и испорченный язык – надобно исправлять, а не возводит на фантастическую степень нормальности и самостоятельности. А потому надобно стараться, чтобы люди, говорящие по-малороссийски, привыкали говорить чисто по-русски, о чем все благомыслящие малороссияне давно уже стараются в своих семействах и училищах, и о чем сильно хлопчут малороссияне, даже живущие в Галиции, а сочинитель уродливой "Граматики" заключает свое "слово до письменных" мольбою, чтобы все малороссияне

непреренно говорили по-малоросийски, т. е. чтобы не исправляли своего испорченного и искалеченного полонизмами языка, но коснели бы в его испорченности".

Подібні повчання І. Кулжинський виголошував і на адресу Т. Шевченка та його "Букваря", заявляючи: "Тенденция этого букваря одна и та же, что и в "Грамматке": какая-то воля людская, освобождение из какой-то неволи. О какой это свободе хлопчете вы, г.г. букваристы?!" [48, с. 34–35].

Подальші статті І. Кулжинського теж написані в душі "російського православ'я, самодержавства і народності". У 1865 р. він надрукував байку "Сепаратисти" [48], спрямовану проти автора статті "Педагогическое значение малоросийского языка" [49].

Всього цього не трапилося з П. Морачевським, якого в ранній період творчості як родича підтримував І. Кулжинський, сприяв його переходу у 1832 р. до Луцької гімназії вчителем словесності. Працюючи у Луцьку, а з 1835 р. у Кам'янець-Подільській гімназії, П. Морачевський хоча і читав російську словесність, але не забував української мови, писав нею деякі свої вірші, а потім і ліро-епічну поему "Чумаки" та інші твори.

Таким чином, перебуваючи в одній і тій же місцевості, одному і тому ж середовищі, І. Кулжинський і П. Морачевський демонстрували своє ставлення до всього українського по-різному. Колишній автор "Малоросийской деревни" виступив противником мови свого народу, а автор "Чумаків" – її захисником. Українець за походженням, І. Кулжинський "вироджується" і стає захисником чужого, а не свого.

Стаття вчителя Добротворського і публікація Кулжинського були написані в одному негативному руслі, як нам

здається, виконані на замовлення. І Ніжин тут обраний не випадково: це була буцімто реакція ніжинців на намагання теж ніжинця П. Морачевського здійснити переклад та видання Святого Письма "багатою мовою великого народу". Замовні автори ж намагалися принизити мову 12-мільйонного українського народу, який на той час, мовляв, ще "не заслужив" на спілкування з Богом своєю рідною мовою, хоча інші, навіть набагато менші за кількістю населення, народи світу тоді вже мали таку можливість.

Виступи Добротворського і Кулжинського не залишилися непоміченими.

Відомий історик Олександр Лазаревський, який у цей час проживав у Чернігові, надрукував у газеті "Черниговский листок" (1863, № 9), що видавав письменник Леонід Глібов, "Заметку на письмо Добротворского", написану 23 червня 1863 р. Учений, проаналізувавши "докази" Добротворського, показав незнання ним предмету дискусії, нерозуміння того, що "малоросійською мовою" говорить цілий народ. "Ця жива малоросійська мова, як бачимо, зовсім невідома П. Добротворському (мабуть за відсутністю часу від класних та кабінетних занять), і ми рекомендуємо для знайомства з нею прочитати, на

О. М. Лазаревський

перший раз, хоча б три книги: "Кобзар" Шевченка, "Записки о Южной Руси" Куліша і "Збірник пісень" Метлинського. Ми сподіваємося, що після прочитання цих книг П. Добровірський перестане хвилюватися з перекрученого ним поняття "затейли" [50]. О. Лазаревський доводив, що багатою українською мовою можна писати не лише художні твори, а й наукові.

Таким чином, публікація статті О. Лазаревського на захист української мови у глібовському "Черниговском листке" мала соціально-громадське спрямування і виражала думку як редактора газети, письменника-байкаря Л. Глібова, а також прогресивних діячів культури Чернігівщини П. Куліша, О. Маркевича, С. Носа, М. Номиса (Симонова) та інших, які теж друкували в газеті свої розвідки про українську мову та україномовні художні твори.

Як бачимо, справа про публікацію перекладу Євангелія П. Морачевським набула загальнодержавного характеру, бо вона торкнулася вирішення не часткової ситуації, а долі всього українського народу. Євангеліє українською мовою царський уряд заборонив видавати.

Заборону Урядом видання Святого Письма у перекладі українською мовою П. Морачевський вважав дикістю. Насправді ж, на думку перекладача, ця справа гідна духовних і моральних принципів, достойна справжнього подвижництва.

У листі до Ізмаїла Івановича Срезневського 26 лютого 1864 р. П. Морачевський з болем і в той же час з надією писав: "Загинула для мене трьохлітня праця, над якою я з такою любов'ю, в поті чола мого працював; але якийсь внутрішній голос переконував мене, що вона не повинна загинути для світу, що настане час, коли вона не зустрине таких нежданих і незбагнених перемін. Сильно повстали

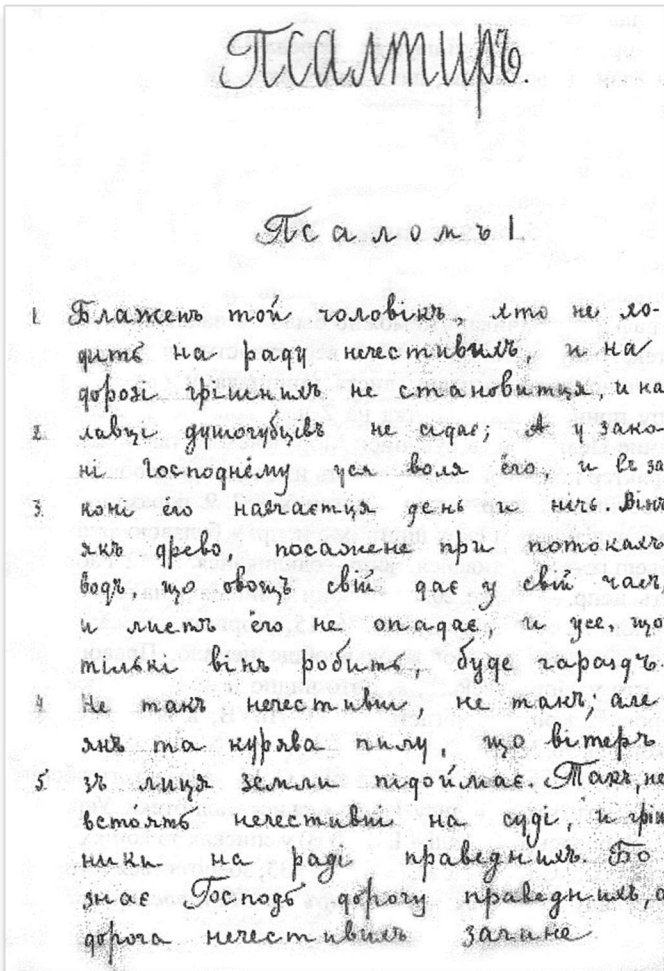

проти неї, як проти протизаконній і проти релігійній моїй витівці. Хіба міг я чекати, що така істинно, здавалось би, християнська, добра і корисна справа принесе мені не похвалу і співчутливе привітання, а нічим не заслужений мною докір і якісь Бог знає, звідкіля взяті і на чому основані наклепи. Я, до речі, самим Архіреям говорив, що у душі моїй невільно ворухиться при цьому гірка думка: така доля Слова Божого в світі – від першого божественного нашого Вчителя і його Апостолів аж до сьогоднішнього дня".

Проживаючи у Ніжині після відставки на пенсію, П. Морачевський написав українською мовою згадуваний вище посібник "Священна історія" для училищ і народного читання, в якому автор використав свій педагогічний досвід. Свою працю автор відправив знову ж таки до Академії наук для рецензування і дозволу на друкування. З Академії прийшла відповідь, що оскільки "священна історія" не є перекладом Святого Письма, а самостійним твором, то дозвіл на видання дає лише Священний Синод.

Зв'язки П. Морачевського з Академією наук не переривалися ще довгий час. Надіслані у 1864 р. зі Священного Синоду його переклади Нового Заповіту до Академії наук він просив зберігати до кращих часів, коли можна буде їх надрукувати, а переклади Євангелія і Діяній апостольських повернути йому в Ніжин, щоб замінити їх новим варіантом.

3 грудня 1864 р. П. Морачевський надіслав до Академії наук список Нового Заповіту, який складався з Євангелія і Діянь святих апостолів. З листів до Академії та протоколів засідань від 12 травня 1865 р. довідуємося, що перекладач надіслав туди також "Псалтирь на малороссийскомъ язичі. Переложивъ П. Морачевский. 1865. М. Ніжин", у бібліотеці якої він знаходиться і нині.

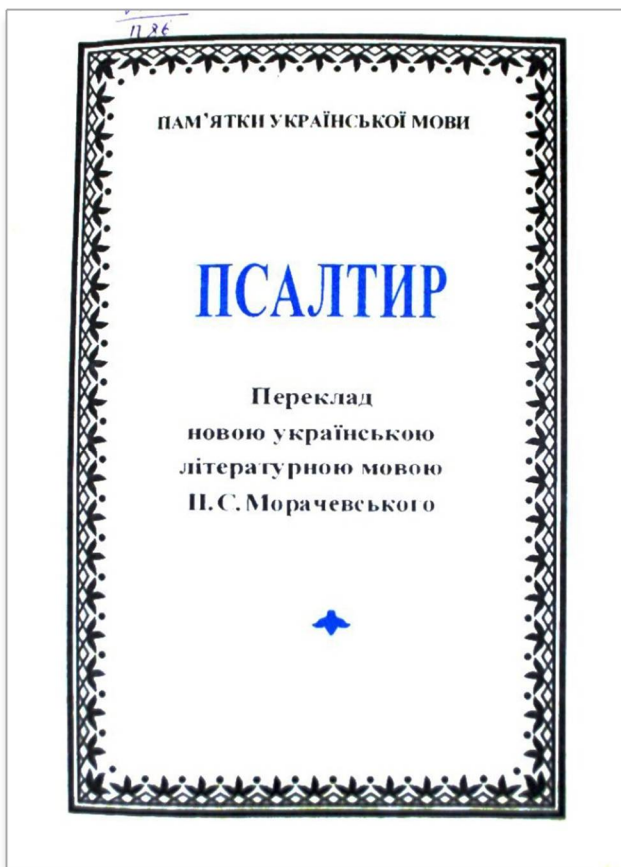
Перша сторінка "Псалтиря" у перекладі

П. С. Морачевського

Відомо також, що один із примірників "Псалтиря" (можливо, ранній переклад) П. Морачевський подарував у 1864–1865 рр. своєму знайомому поміщикові Д. Ф. Запарі.

Після його смерті вдова надала змогу ознайомитися з рукописом М. Ф. Комарову, який у 1866 р. перебував на канікулах у селі Гаврилівка Ізюмського повіту Харківської губернії, навчаючись в університеті. Переписані М. Ф. Комаровим, пізніше відомим діячем культури і дослідником перекладів П. Морачевського [51], псалми перейшли у власність А. Ю. Кримського. У 2015 р. "Псалтир", підготовлений до видання Л. Гнатенко, побачив світ у Києві в серії "Пам'ятки української мови".

Таким чином, ці факти засвідчують, що, перебуваючи на пенсії і проживаючи в Ніжині, П. Морачевський наполегливо працював над перекладами Святого Письма, сподіваючись, що український народ все ж зможе спілкуватися з Богом своєю рідною мовою.

Шняківський період життя і творчості

У кінці 60-х рр. XIX ст. овдовілий П. Морачевський переїхав жити до своєї дочки Анастасії у село Шняківку Ніжинського повіту. Назва села пішла від прізвища власника села Івана Івановича Шнака, капітана великоросійського полку, зятя Павла Раковича. Останній був сином Семена Раковича, писаря Прилуцького полку, який володів багатьма землями. Після смерті І. І. Шнака село перейшло у власність Андрія Павловича Раковича, брата жінки небіжчика, а від нього його синові Івану. Згодом селом заволоділи зяті останнього – майор Бринкель та оберпровіантмейстер Кобеляцький, за одного із синів якого і вийшла заміж дочка П. Морачевського Анастасія.

Краєзнавець Андрій Кичко у книзі "Село моє, гордість моя" (1997), у якій розповідається про Шняківку, стверджував, що після смерті Кобеляцького велика кількість землі – 600 десятин – дісталася його вдові та п'ятьом синам. У 60-х рр. XIX ст., зауважує краєзнавець, ймовірно Іван спорудив у Шняківці цегельний завод, бо на кожній цеглині стояли букви "И. К." З цієї цегли Кобеляцькі побудували у селі Введенську церкву.

Активну участь у будівництві храму брав і П. Морачевський, який вклав у нього і свої кошти. 9 червня 1863 р. з дозволу Чернігівського митрополита Філарета був

закладений храм, освячення якого здійснив священник Ніжинської Преображенської церкви Петро Огієвський, з яким був добре знайомий П. Морачевський ще по Ніжину.

Введенська церква у с. Шняківка

3 лютого 1877 р. відбулося урочисте освячення храму Введення Пресвятої Богородиці в селі Шняківка Пресвященним Серапіоном, єпископом Новгород-Сіверським, вікарієм Чернігівським. П. Морачевський виступив на святковому

обіді зі словами вдячності всім, хто брав участь у будівництві храму. Про цю важливу подію в житті Шняківки П. Морачевський розповів у своїй статті: "Сооружение и освящение церкви в деревне Шнаковке" [70].

Далі А. Кичко пише: "Скасування кріпацького права зумовило панів Кобилецьких спродатись. Відтоді власниками їхніх маєтків і земель стали петербурзький поет Мурачевський і якийсь покупець Шавірський... Маєток Мурачевського височів у південно-східній частині села (там тепер подвір'я колективного сільськогосподарського підприємства)... За архівними даними Мурачевському в 1878 р. належало 157 десятин землі" [68].

У цьому повідомленні шановного краєзнавця є декілька неточностей. Згідно з "Родовою книгою Чернігівського дворянства" Г. О. Милорадовича, подається довідка: "Кобеляцкие Алексей Степанович, подпоручик, жена Анна Ивановна, Халанская, сыновья: Владимир, 1817 г. рождения, титулярный советник, жена Зинаида Владимировна Павлова, Иван, 1819 г. рожд., коллежский советник, жена Вера Ивановна Посудовская, и Стефан, 1825 г. рожд." – без додаткових свідчень". Очевидно, за останнім і була заміжня Анастасія Пилипівна Морачевська.

П. Морачевський турбувався про своїх онуків після смерті зятя. У листі до І. І. Срезневського від 1 серпня 1874 р. перекладач Святого Письма звернувся до академіка за допомогою, бо надія на публікацію перекладів не справдилася, а він хотів би допомогти своїм онукам. "Між тим час іде, – писав П. Морачевський, – і я почав дряхліти, а навколо мене осиротіла сім'я, мої онуки, діти моєї дочки-вдови. Про себе я не думаю, мені нічого не треба: з моїм пенсіоном скромно, але безбідно можна прожити роки життя, що залишилися, а сини мої на службі. Для цих сиріт

мені хотілося б чим-небудь бути корисним, поки я живу ще на світі. І тому часто мені приходиться думка, чи не купив би хто-небудь мій рукопис, тобто право на мою літературну власність". П. Морачевський пропонував купити переклади Святого Письма Академії Наук [56; 58]. Що відповів на це І. І. Срезневський, невідомо.

Проживаючи у сім'ї своєї дочки у Шняківці, П. Морачевський продовжував листуватися зі своїми дітьми.

В одному з листів (від 3 грудня 1876 р.) П. Морачевський сповіщав своєму синові Віталію в С.-Петербурзі, де він працював чиновником Міністерства Уділів Російської імперії, маючи чин дійсного статського радника: "Чекаю також і Сашу: не думавши не гадавши він зробився найближчим сусідом нашим у Шняківці: на днях купив дві третини частини маєтку, який приїхав продавати Володимир [Кобеляцький – Г. С.] і Веніамін [його онук – Г. С.], саме 100 десятин, з плантаціями і частиною садиби. Від Анечки ви, мабуть, знаєте всі деталі цієї справи" [27, с. 77].

Як свідчать архівні документи ("Відомість про зміни у поземельній власності у травні 1877 р."), за Кобеляцьким Володимиром Олексійовичем, титулярним радником із Шняківки значилось землі І розряду – 12 десятин і 1800 сажнів, II розряду – 143 десятин і 1585 сажнів. Далі значиться – "виключено" і перерахована ця ж кількість землі. Поруч із прізвищем В. О. Кобеляцького – запис: "Морачевський Олександр Пилипович, надвірний радник, с. Шняківка" і слово "причислен" і перераховані вище вказані земельні ділянки [53].

У відомості про кількість землі, що значиться за дворянами у 1878 р., за О. П. Морачевським – 157 десятин і 1200 сажнів [54].

Таким чином, архівні документи підтвердили слова П. Морачевського й уточнили твердження краєзнавця А. Кичка.

В інших листах до сина Віталія та невістки Ольги П. Морачевський висловлював задоволення своїм життям. "Семьдесят лет, – писав він 3 грудня 1876 р., – недаром, видно, налегли на мои плечи. Отрадно мне пробегать теперь мыслями всю жизнь мою, и с каким чувством умиления благодарю я за нее милосердного Бога! Темная сторона ее так мелка и не впечатлительна, что я едва могу ее припомнить; но светлая – Боже мой, Боже мой! – ведь это чудная обстановка моего семейного счастья.

Вспомни, Виталий, Камянец, вспомни Нежин, представь, наконец, и Шняковку, столько привязавшую меня к себе и так покоящую мою старость – о, не хочу еще умирать: лучшего рая не будет для меня в небе, и светлых ангелов в нем я не встречу, какие окружали и окружают меня на земле. Дай Бог, чтоб вы в мои годы тоже самое чувствовали и так бы в мыслях обращались к вашему прошлому..." [27, с. 79]. Збереглося мало відомостей про дітей П. Морачевського. Більше знаємо про Віталія, його синів та онуків [55].

Взимку 1877–1878 рр. П. Морачевський тяжко хворів, і це підірвало йому здоров'я. В листі від 28 лютого 1878 р. він зізнавався: "Я только старею крепко после болезни: явилась какая-то тяжесть во всем составе моем, вялость, неповоротливость и лень; одна голова стала далеко легче, чтоб не сказать пустее против прежнего. Сразу как-то осадила меня старость со всех сторон. Думаю впрочем, что это от такой сидячей жизни, какую я веду теперь все время. И потому жду с нетерпением теплых весенних дней,

надеясь, что движение на свежем воздухе возвратит мне утраченную за зиму мою бодрость и силу..." [27, с. 79].

П. С. Морачевський жив надією на одужання. Знову і знову згадував своє життя і радів, що воно було у нього щасливим і творчим. "Улыбайтесь друг другу во всю жизнь вашу: улыбки – выражение довольства и счастья. 72 года я прожил на свете – и посмотрите, как я бодр, здоров и весел в настоящее время. Что ж это значит?

Не что другое, как то, что я всем доволен. А всем доволен потому, что вполне радуюсь вами, моими детьми и внуками... Если б вы видели, с какой гордою радостью гляжу я на стенку, на которой красуетесь перед моими глазами все вы и мои внуки" [27, с. 79–80]. Як важливо для батьків, коли все добре складається у дітей, у їх родинах. І як боляче, коли щось у них не так. Скільки турботи про дітей і онуків, скільки хвилюючих порад і любові до них помічаємо у цих листах П. Морачевського. Всі листи проникнуті оптимізмом.

Але здоров'я полишало П. С. Морачевського, і 17 квітня (ст. ст.) 1879 р. він помер. Поховано його на цвинтарі біля церкви Введення в храм Пресвятої Богородиці, на будівництво якої у 1863–1874 рр. він виділяв власні кошти [56], залишивши по собі пам'ять як перший перекладач Святого Письма українською мовою і як людина, що думала в тих складних умовах про розвиток української мови і визнання її функціонування в усіх галузях знань. Художні твори, написані ним українською мовою, переклади, підручники підтверджують цю думку.

І все ж сподівання П. Морачевського здійснились. Його переклад Святого Письма був надрукований на початку ХХ ст. силами його онуків.

Повернення П. Морачевського та його творів і перекладів із забуття

У травні 1904 р. онук перекладача Віталій Віталійович Морачевський звернувся до президента Академії наук великого князя К. К. Романова з проханням видати переклад Святого Письма, зроблений його дідом, і передав до Академії рукописи. Очевидно, це питання погоджувалось з царем Миколою II, бо 15 лютого 1905 р. Кабінет Міністрів на чолі з С. Вітте прийняв постанову про скасування обмежень щодо видання Святого Письма "на малоросійській мові".

Редагування Євангелія було доручено подільському єпископу Парфенію (Левицькому), який сам був родом з Полтавщини і добре знав українську мову. Він і привів переклад у відповідність до тогочасних існуючих граматичних норм української мови, і у 1906 р. Святе Письмо почали друкувати [52].

10 лютого 1907 р. академік О. Шахматов писав В. В. Морачевському: "Имею честь припроводить Вам экземпляр присланного Отделению русского языка и словесности епископом Порфением издание малорусского перевода Евангелия от Матфея, исполненного покойным дедом Вашим Филиппом Семеновичем Морачевским" [27, с. 81]. Далі йшла розповідь про участь Академії наук у виданні цієї книги.

28 грудня 1905 р. один із родичів за дорученням Анастасії Пилипівни Кобеляцької звернувся до академіка П. Нікітіна з проханням з'ясувати, чи дарував П. Морачевський свої рукописи Академії. У своїй відповіді 11 січня 1906 р. академік "підтвердив, що примірник, який було передано в розпорядження Св. Синоду, був подарований Академії. 1900 року В. В. Морачевський, з умовою якомога

скорішого опублікування, "но когда Академии не удалось получить разрешение на такое издание, В. В. Морачевський сообщил ей, что дара своего не берет обратно" [56]. Подавав клопотання пізніше і виконувач інтересів духовниці померлої 1911 р. Анастасії Кобеляцької і її дітей Іларіон Бібіков, який доводив, що П. Морачевський не дарував своїх рукописів, а 1874 р. намагався їх продати Академії Наук, просив врахувати, що Анастасія Кобеляцька була співавтором перекладу. Подавач просив Синод поділитися виторгом за продаж книжок, який можна було б використати на ремонт храму у Шняківці та увіковічення пам'яті перекладача Святого Письма [56]. Але прохання спадкоємців не було враховане.

Імені перекладача на книзі не було. Через деякий час вийшло ще дві книги Євангелія. Четверта її частина від Іоанна – у 1911 р. Президент Академії наук К. К. Романов сповіщав у листі від 26 травня 1911 р. В. В. Морачевського про завершення видання перекладу Четвероєвангелія, здійсненого Священним Синодом на прохання Академії наук. Президент також дякував за рукопис Євангелія, який після публікації перейшов у власність Академії, бо цей цінний дарунок "послужил делу духовного просвещения русского народа" [27, с. 83]. Великий князь навіть при цій нагоді не дозволив собі сказати, що це видання йшло на користь саме українському народові. Але як би там не було, Євангеліє побачило світ і за декілька місяців 1911 р. було продано близько 200 тис. примірників. Всеукраїнська православна церковна рада у Києві схвалила переклад П. Морачевського для використання у церковних відправах, хоча єпископ Парфеній ще у 1907 р. замінив церковнослов'янський текст на український. Євангелія без імені перекладача видавали в 1914, 1917, 1918, 1919, 1921 рр. в Херсоні, Києві, Львові та інших містах.

У незалежній Україні почався новий етап видання Святого Письма у перекладі П. Морачевського і вивчення його творчої спадщини.

4 грудня 2006 р. у храмовий день у селі Шняківка на місці церкви і цвинтаря, які зруйновані 1938 р., було відкрито пам'ятний знак – великий дерев'яний хрест, обвитий квітами та вишиваними рушниками. Повернулись до віруючих і його переклади Святого Письма.

*Пам'ятний знак на могилі
Пилипа Морачевського у селі Шняківка*

*Виступ професора Г. В. Самойленка на відкритті
пам'ятного знака на могилі Пилипа
Морачевського у селі Шняківка. 4 грудня 2006 р.*

Відомий український поет із Чернігова Станіслав Реп'ях, нині уже покійний, у своєму вірші "У Шняківці" писав:

О Шняківко! Постала чітко, зримо.
Бо й я колись не раз проходив мимо
І верб розкішних, і рясних садів,
І мимо цього імені святого,
Збагнуть яке достоту не зумів.
А Морачевський – України син,
В чиєму серці сяє злotosинь,
Яке пекли, не тьмарячи краси,
І чумаки, і смутніі часи,

Як і мені печуть, немов отрута,
І наші чвари, і сучасна смута.
Доймає думка чиста, світанкова:
Не порятує нас одне лиш СЛОВО.
До Слова треба розуму і хисту,
Щоб наближалась далеч промениста.
Нам Морачевський указав Дорогу,
Покликавши на допомогу Бога –
Євангеліє барвами заграло,
Сипнуло іскри Господа кресало,
І відтоді не гасне віри трут,
Усіх благословляючи на труд
Во благо вічне матері-України,
Яка чекає сонячної днини...
Тож пам'ятай, сьогоднішня сім'я,
Високе Морачевського ім'я! [57].

Як відомо, все добре, що творить людина для народу, буде обов'язково ним оцінене. Тож ім'я і праця П. Морачевського через тривалий час забуття знову повертаються і займають достойне місце в історії української культури.

У Ніжині ім'ям П. Морачевського названа одна із вулиць. В університеті вивчається творчість письменника, проходять наукові конференції та видаються наукові праці. Ім'я П. Морачевського знову ожило в пам'яті народній.

Література та примітки

1. Житецкий П. И. О переводах Евангелия на малорусский язык / П. И. Житецкий – СПб., 1906. – с. ; Комаров М. П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову / М. Комаров. – Одеса, 1913. – 36 с. ; Нимчук В. В. Священное писание на украинском языке / В. В. Нимчук // Роль переводов Библии в становлении и развитии славянских литературных языков. – М., 2002. – С. 39–68 ; Мороз Т. Маловідомі сторінки історії перекладів українською мовою книг Святого Письма від середини ХІХ – до середини ХХ століть / Т. Мороз // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2006. – Вип. 276–277 "Слов'янська філологія". – С. 240–251 ; Трембіцький А. М. Щиру молитву чужою мовою не вознесеш – кредо всього життя і діяльності Пилипа Морачевського / А. М. Трембіцький, А. А. Трембіцький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. Серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. VI. – С. 227–244.

2. Морачевський П. Твори / П. Морачевський. – К. : Лотос, 2001. – С. 19–225.

3. Котенко Т. Роль І. Г. Кулжинського у становленні П. С. Морачевського як педагога й письменника [Електронний ресурс] / Т. Котенко // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2011. – Вип. 31. – С. 549–558.

4. ВЧОАН, ф. 1359, оп. 1, од. зб. 401, с. 40.

5. Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. – Изд. второе, дополн. – СПб., 1881. – С. 212, 2 а.

6. Там само. – С. 216.

7. Сребницкий И. А. Очерки из истории лица князя Безбородко (1832–1875) / И. А. Сребницкий. – Нежин, 1895. – С. 16.

8. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – С. 411.

9. Сребницкий И. А. Вказ джерело. – С. 23.

10. Картавцев Е. Э. Николай Христианович Бунге : биографический очерк / Е. Э. Картавцев // Вестник Европы. – 1897. – № 5. – С. 16 ; Сребницкий И. А. Очерки из истории лица князя Безбородко (1832–1875) / И. А. Сребницкий // Сборник статей о Гимназии высших наук. – Нежин, 1895. – С. 121.

11. Сребницкий И. А. Вказ джерело. – С. 21.

12. Картавцев Е. Э. Вказ джерело. – С. 21 ; Самойленко О. Наукова та педагогічна діяльність М. Х. Бунге / О. Самойленко // Етнічна історія народів Європи. – К., 2004. – Вип. 16. – С. 133.

13. Киевлянин. – 1895. – № 153.

14. Абрамов А. Ф. Город Нежин / А. Ф. Абрамов // Живописная Россия. – 1897. – Т. V. – Ч. 1. ; Кулаковский Ф. Описание города Нежина / Ф. Кулаковский // ВЧОАН, ф. 378, оп. 1, спр. 608.

15. Киевлянин. – 1895. – № 153.

16. Картавцев Е. Э. Вказане джерело. – С. 20.

17. Науменко В. Ф. С. Морачевский и его литературная деятельность / В. Ф. Науменко // Киевская старина. – 1902. – Т. XXIX, ноябрь. – С. 174.

18. Киевская старина. – 1902. – Декабрь. – С. 171–172.

19. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 291.

20. Див. також: Извлечение из протоколов Второго отделения императорской академии наук за август 1853 года. – СПб., 1853. – Т. 2. – С. 269–270.

21. Її уривки друкувалися в журналі "Основа" (1861, № 1); неповне видання у Чернігові 1864. Повністю поема вперше була надрукована у 1930 р., відгук на неї читаємо в статті: Шевелів Б. "Чумаки" Филимона Галузенка й справжній автор цієї поеми / Б. Шевелів // За сто літ : матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX ст. / за ред. акад. М. Грушевського. – К. ; Х. : Держвидав України, 1930. – Книга шоста. – С. 17–36, 37–106.

22. Вказ. джерело. – С. 17–36.

23. Архів Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського, од. зб. АЛ-737.

24. Цит. за статтею: Возняк М. З життя Чернігівської громади в 1861–63 рр. / М. Возняк // Україна. – 1927. – № 6. – С. 119.

25. Хропко П. Він теж сказав своє слово / П. Хропко, Ф. Кейда // Морачевський П. Твори. – К. : Лотос, 2001. – С. 8–9 ; див. також: Охріменко О. М. Поема Т. Шевченка "Гайдамаки" в контексті розвитку української романтичної поезії / О. М. Охріменко // Збірник праць двадцять сьомої наукової Шевченківської конференції. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 100–107.

26. Цит. за статтею Б. Шевеліва. – С. 293.

27. Див.: Самойленко Г. В. Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1999. – С. 64.

28. Южный край. – 1899. – № 6333.

29. Асоченский В. Библиографическая летопись / В. Асоченский // Киевские губернские ведомости (часть неофициальная). – 1856. – № 28. – С. 136–138.

30. Кулиш П. Взгляд на малороссийскую словесность / П. Кулиш // Русский вестник. – 1857. – Кн. XII.

31. Малюк М. Непригріті славою / М. Малюк. – К. : Неопалима купина, 2006. – С. 21.

32. Магочій П. Р. Історія України / П. Р. Магочій. – К., 2007. – С. 325.

33. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні. Зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – К., 2004. – С. 40–41.

34. Козакевич О. Переклади Євангелія у контексті формування української ідентичності / О. Козакевич // Етнічна історія народів Європи. – 2003. – Вип. 15. – С. 23.

35. Переклади П. С. Морачевського з вказівкою міста Ніжина і року написання нині знаходяться у Бібліотеці Академії наук Росії:

1. Четвероевангелие в переводе на малорусский язык, труд Ф. С. Морачевского. 1860. Нежин.

2. Копия Четвероевангелия в переводе Ф. С. Морачевского на малорусский язык.

3. Деяния Апостолов в переводе на малорусский язык, труд Ф. С. Морачевского. 1864. Нежин.

4. Апокалипсис в переводе на малорусский язык, труд Ф. С. Морачевского. 1864. Нежин.

5. Псалтырь в переводе на малорусский язык, труд Ф. С. Морачевского. 1865. Нежин.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються переклади Святого Письма українською мовою П. С. Морачевського в списках та копіях. Попередні рукописи та ці списки описані Л. А. Гнатенко та Т. І. Котенко в статті "Переклад Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини ХІХ ст., збережені за оригіналами та списками у книгосховищах Росії та України" / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 154–177 ; Гнатенко Л. А. Псалтир у перекладі П. Морачевського: до історії створення та видання / Л. А. Гнатенко // Науковий потенціал

славістики: історичні здобутки та тенденції розвитку. – К., 2015. – С. 195–196 та інші.

36. Див. додаток 5 у кн.: Самойленко Г. В. Пилип Морачевський – поет, драматург, перекладач / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1999. – С. 68.

37. Самойленко Г. В. Вказ. вище праця. – С. 16.

38. Див. додаток 6 у кн.: Самойленко Г. В. Пилип Семенович Морачевський (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника). – Ніжин, 2006. – С. 80.

39. Там само. – С. 69.

40. Додаток 7 у кн.: Самойленко Г. В. Вказ. джерело. – С. 82.

41. Там само, с. 17.

42. Див.: Гудзик К. "Новий Заповіт" Пилипа Морачевського // День. – 2007. – № 96. – 15 червня, п'ятниця.

43. Цит. за статтею: Стріха М. Біблія по-нашому / М. Стріха // Україна молода. – 2006. – 1 вересня. – С. 8 ; його ж. Український художній переклад. Між літературою і нацією творенням. – К. : Факт, 2006.

44. ВЧОАН, ф. 1359, оп. 1, од. зб. 418, арк. 30.

45. Сперанский М. Один из учителей Н. В. Гоголя (И. Г. Кулжинский) / М. Сперанский. – Нежин, 1906. – С. 9.

46. Украина. – 1907. – № 10. – С. 40–43.

47. Вестник Юго-Западной и Западной России. 1865/1856. – Кн. 10. – С. 66–67.

48. С.-Петербургские ведомости. – 1865. – № 93.

49. Всі цитати подаються за ст.: Данилов В. К характеристике И. Г. Кулжинского и его литературной деятельности / В. Данилов // Украина. – 1907. – № 10. – С. 34–35.

50. Цит. за ст.: Шевелів Б. Тижневик "Черниговский листок" за редакцією Л. І. Глібова (1861–1863) / Б. Шевелів // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К. : Держвидав, 1928. – С. 461.

51. Комаров М. П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову / М. Комаров. – Одеса, 1913. – 36 с.

52. Гнатенко Л. А. Перший повний переклад Псалтиря новою українською літературною мовою / Л. А. Гнатенко, В. В. Німчук // Псалтир. Переклад новою українською літературною мовою П. С. Морачевського. 1865 / підгот. до видання Л. А. Гнатенко. – К. : НБУВ, 2015. – С. 23 ; див. також: Комаров М. П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову / М. Комаров. – Одеса, 1913. – С. 22.

53. ВЧОАН, ф. 343, оп. 1, од. зб. 1053, арк. 29 зв.

54. ВЧОАН, ф. 3013, оп. 1, од. зб. 1052, арк. 40 зв.

55. Котенко Т. І. Историчний нарис П. С. Морачевського про будівництво й освячення церкви в с. Шняківка і роль особистості автора у цій божій справі / Т. І. Котенко // Пам'ять століть Планета. – К., 2012. – № 1–2 (95–96), січень–квітень. – С. 121–132.

56. Рос. держ. істор. архів (РДІА), ф. 796, оп. 186, спр. 5780. "По вопросу о разрешении Академии наук печатать Евангелие на украинском языке".

Див. також: Стародуб А. Право власності на літературну спадщину Пилипа Морачевського і видання Святійшим Синодом українського перекладу Четвероєвангелія / А. Стародуб // Праці XIII Міжнародної наукової конференції "Історія релігії в Україні". – Львів, 2003. – Кн. 1. – С. 544–547.

57. Ніжинський вісник. – 2006. – 25 листопада.

58. Описание Рукописного Отделения Библиотеки Императорской Академии Наук. Рукописи / сост. В. Срезневский и Ф. Покровский. – СПб., 1910.

Т. 1. – 1910.

59. Кониський О. Біографічні замітки / О. Кониський // Ватра. Літературний збірник вид. Лукич. – 1887. – С. 112.

60. Сиваченко М. Олександр Кониський і його проза / М. Сиваченко // Кониський О. Вибрані твори / О. Кониський – К. : Дніпро, 1986. – С. 7.

61. ВЧОАН, ф. 1359, оп. 1, од. зб. 426. Список студентів I курсу 1850/51 навч. року; арк. 52. Відомості про поведінку студентів; од.зб. 427. Іменний список студентів ліцею 1851 р., арк. 1 зв.

62. Див.: Самойленко О. Колекція монет, бон, жетонів і медалей закладів Ніжинської вищої школи середини XIX – першої третини XX ст.: від камерального мінцкабінету до систематизованого нумізматичного зібрання / О. Самойленко, С. Зозуля // Ніжинська старовина. – 2014. – Вип. 17 (20). – С. 50.

63. Лист цит. за ст.: Котенко Т. Літературна історична хроніка "Чумаки, або Україна з 1768 року" Пилипа Морачевського / Т. Котенко // Ніжинська старовина. – К., 2012. – Вип. 13 (16). – С. 106.

64. Якушева-Омельянчик Р. Доля і трагедія Ніжинського мінцкабінету / Р. Якушева-Омельянчик // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1997. – Вип. 8. – С. 107-11; Там само. – 2008. – Вип. 44. – С. 183-188.

65. ВЧОАН, ф. 1359, оп. 1, спр. 437. Краткое описание древних монет, найденных возле Нежина 1-8 августа 1852 г.

66. Лист цит. за ст.: Котенко Т. Що може бути святіше для серця народу, за слово боже рідною мовою! (Лист П. С. Морачевського до І. І. Срезневського, 1862, 1864, 1874 рр.) / Т. Котенко // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 59.

67. Указ о проповедях на малороссийском языке // Киевская старина. – 1902. – № 12. – С. 475-476.

"Указ его императорского Величества, Самодержца Всероссийского из Полтавской Духовной Консистерии Благочинному Прилукского уезда протоиерею Антонию Ромашкевичу. По указу Его Императорского Величества, Полтавская Духовная Консистерия во исполнение резолюции Его Преосвященства, предписывает Вам Благочинному, не запрещать священникам вашего ведомства произносить проповеди свом прихожанам на мало-российском языке. Сентября 9-го дня 1861 года".

68. Кичко А. Село моє, гордість моя / Андрій Кичко. – Чернігів, 1997. – С. 11.

69. Милорадович Г. А. Родовая книга Черниговского дворянства / Г. А. Милорадович. – СПб., 1901.

Т. 1, ч. 2. – 1901. – С. 240–241.

70. Морачевский Ф. Сооружение и освящение церкви в деревне Шнаковке / Ф. Морачевский // Черниговские епархиальные известия. – 1875. – № 4. – Приложение часть неофициальная от 15 февраля 1875. – С. 102–111.

Додатки

1. ФОРМУЛЯРНИЙ СПИСОК П. С. МОРАЧЕВСЬКОГО.
1857 р.

ФЧОАН, ф. 1359, оп. 1, од. зб. 548, арк. 10 зв., 11.

Колежский советник Филипп Семенович Морачевский инспектор лицея кн. Безбородко и Неж. гимн., пятидесяти одного года, православного исповедания. Имеет орден Св. Станислава 2-й степени и знак отличия беспорочной службы за XX лет.

Жалованья по лицу 400 р. 28 коп.

по гимн. 457 р. 51 коп. пенсии 857 р. 79 коп.

Из дворян Черниговского уезда в д. Шестовцах деревянный дом с садом и огородом и земли сенокосной и под лесом находящейся 100 десятин.

Черниговского уезда в д. Шестовцах 5 ревизских душ.

По окончании курса наук в имп. Харьковском университете со степенью действительного студента в 1828 году, по выдержании экзамена определен в Сумское уездное училище учителем математики тысяча восемьсот двадцать девятого года сентября четвертого.

В 1832 году выдержал экзамен в испытательном комитете Харьковского ун-та в русской словесности на звание учителя гимназии.

Перемещен младшим учителем русского языка и географии в Луцкую гимназию 1832 г. 7 октября.

Исправлял должность письмоводителя Луцкой гимназии с 22 ноября 1832 по 21 мая 1833 года.

Исправлял должность секретаря совета той же гимназии с 22 ноября 1832 по 30 мая 1833 года.

За успешность и способность в отправлении должности, изъявленному, Морачевскому попечителем К. У. округа совершенная признательность в предписании за № 3299 всемилостивейше пожаловали в единовременное награждение 500 р. 1833 декабря 31.

Перемещен старшим учителем русской словесности в Каменец-Подольскую губернскую гимназию.

За отлично усердное отправление должности изъявлены ему г. попечителем К. У. округа совершенная благодарность в предписании № 1989.

Был членом высочайше учрежденной временной строительной комиссии для возведения здания Каменец-Подольской гимназии с 5 мая 1838 по 1 декабря 1843 года.

Исправлял должность инспектора Каменец-Подольской гимназии с 5 мая 1838 по 1 декабря 1840 г.

За отлично усердную службу по высочайшему повелению получил признательность начальства.

Утвержден в 9-м классе с отдачею старшинства со дня вступления в настоящую должность с 4 мая 1840 г.

Определен исправляющим должность инспектора Каменец-Подольской губернской гимназии 1841 г. мая 16.

При обозрении г. попечителем К. У. Округа Каменец-Подольской губ. гимн., его сиятельство на него по должности инспектора обязанностей, утвердил его в настоящей должности с 1842 г. декабря 20.

Произведен в коллежские асессоры 1843 г. января 9, со старшинством с 1841 г. февраля 16. У Л

За деятельность и усердие в устройстве и содержании общих ученических квартир, учрежденных при Каменец-Подольской гимназии, получил единовременно 250 р. сер. наградных. Декабрь 1843 г. 7 дня.

Произведен в надворные советники 1844 г. сентября 25 с старшинством с 1844 г. 16 февраля.

Получил знак отличия беспорочной службы за XV летнее достоинство при грамоте за №236. 1847 г. августа 22.

Всемиловитейше пожалован обыкновенным подарком в 300 р. сер. 1847 декабря 30.

Управлял дирекцией училищ Подольской губернии с 11 сентября по 18 октября 1848 года.

Перемещен инспектором лицея кн. Безбородько и Неж. гимназии 1849 апреля 27.

Произведен в коллежские советники 1850 г. августа 9 с старшинством с 1849 апреля 27.

Получил знак отличия беспорочной службы за XX летнее достоинство при грамоте за № 828. 1853 августа 22.

Г. министром народного просвещения по выслуге по учебной части 25 лет оставлен в должности Инспектора лицея и гимназии еще на 5 лет, считая срок сей с 4-го сентября 1854 года. 1854 ноября 10.

Г. министром народ. просвет., назначен в пенсию полный оклад его жалования по 857 р. 79 коп. сер. в год с 5 апреля 1855 г. 1855 августа 3.

За отличную службу Всемиловитейше награжден орденом Св. Станислава 2-й ст.

Женат на Анне Митькевичевой, у них дети: сыновья: Виталий, род. 1838 года апреля 22, обуч. в Ун. св. Вл., Александр, род. 1840, августа 13, Николай, род. 1843 декабря 3 обучаются в Нежин, гимназ., дочери Настасия, род. 1835 августа 23 находится в замужестве и Ольга 1842 февраля 6, находится при отце. Жена и дети православного исповедания.

2. АТЕСТАТ П. МОРАЧЕВСЬКОГО (копія)

Інститут рукописів Націон. бібл. Укр., ф. 2, од. зб. 3115, арк. 5–6.

Предъявитель сего бывший инспектор Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, коллежский советник Филипп Семенович сын Морачевский, как из формулярного о службе его списка за 1859 г. видно, 53-х лет, православного исповедания, из дворян Черниговской губернии и уезда в деревне Шестовицы имеет деревянный дом с садом и огородом и земли сенокосной и под лесом находящейся 100 десятин и в той же деревне пять ревизских душ. По окончании курса наук в Императорском Харьковском университете со степенью действительного студента в 1828 г. по выдержании экзамена, определен в Сумское уездное училище учителем математики 1829 года сентября 4.

В 1832 г. выдержал экзамен в испытательном комитете Харьковского университета в Русской словесности на звание учителя гимназии. Перемещен младшим учителем русского языка и географии в Луцкую гимназию 1832 г. октября 7-го. Исправлял должность письмоводителя Луцкой гимназии и секретаря педагогического совета той же гимназии с 22 ноября 1833 г. по 30-е мая 1833г. За успешность и способность в отправлении должности, изъявлена ему Морачевскому попечителем Киевского учебного округа совершенная признательность в предписании за № 3299 1833 года декабря 31. Всемиловитейше пожаловано в единовременное награждение 500 р. ассигнациями 1834 года марта 6-го. Перемещен старшим учителем русской словесности в Каменец-Подольскую губернскую гимназию 1835 года февраля 16-го. За отлично усердное отправление должности изъявлена ему г. попечителем Киевского учебного округа совершенная благодарность в предписании за № 1989-м 1838 года мая 16.

Был членом высочайше учрежденной временной строительной комиссии для возведения здания Каменец-

Подольской гимназии с 5-го мая 1838 г. по 1 декабря 1843 года. Исправлял должность инспектора Каменец-Подольской гимназии с 5-го мая 1838 года по 1-е декабря 1840 года. За отлично усердную службу по высочайшему повелению получил признательность начальства 1839 года августа 8-го. Утвержден в IX классе с отдачею старшинства со дня вступления в настоящую должность с 4 мая 1840 года. Определен исправляющим должность инспектора Каменец-Подольской губернской гимназии 1841 г. мая 16. При обозрении г. попечителем Киевского учебного округа Каменец-Подольской губернской гимназии его сиятельство, заметив особенное усердие в исполнении возложенных на него по должности инспектора обязанностей, утвердил его в настоящей должности 1842 года декабря 20-го. Произведен в коллежские асессоры 1843 года января 9-го со старшинством с 1841 года февраля 16-го.

За деятельность и усердие в устройстве и содержании общих ученических квартир, учрежденных при Каменец-Подольской гимназии, получил единовременно 250 руб. серебром наградных 1843 года декабря 7. Произведен в надворные советники 1844 года сентября 25-го со старшинством с 1844 г. февраля 16-го. Получил знак отличия беспорочной службы за XV-летнее достоинство при грамоте за № 236-й 1847 года августа 22-го. Всемиловитейше пожалован обыкновенным подарком в 300 руб. сер. 1847 г. декабря 30. Управлял дирекциею училищ Подольской губернии с 11-го сентября по 12 октября 1848 года.

Перемещен инспектором лица кн. Безбородко и Нежинской гимназии 1849 года апреля 27-го. Произведен в коллежские советники 1850 г. августа 9, со старшинством с 1849 г. апреля 27.

Получил знак отличия беспорочной службы за XX-летнее достоинство при грамоте за № 828-й 1853 года августа 22. Господином министром народного просвещения по учебной части 25 лет оставлен в должности инспектора лицея и гимназии еще на 5 лет, считая срок сей с 4-го сентября года.

1854 г. ноября 10 г. Министром народного просвещения назначен в пенсию полный оклад его жалованья по 857 р. 79 коп. сер. в год с 5-го апреля 1855 года –1855 г. августа 3-го.

За отличную службу всемиловитейше награжден орденом св. Станислава 2-й степени 1856 г. августа 21. Получил бронзовую медаль на Андреевской ленте всемиловитейшим министром в 26 день августа 1856 г. в память минувшей войны 1853–1856 годов, установленную 1856 г. апреля 29. Получил знак отличия беспорочной службы за XXV-летнее достоинство при грамоте за № 907 1858 г. августа 22.

Приказом господина министра народного просвещения от 6 ноября 1859 года за № 27 уволен от службы, по прошению за выслугою срока с мундиром должности, присвоенным г. министром народного просвещения на основании св. зак. изд. 1857 г. т. 3-го устава о пенсии и единовременном пособии ст. 490 и 491 назначен за выслугу им Морачевским по учебной части более 30 лет в пенсию полный оклад его жалованья с одною пятою долею оногo всего по тысяче двадцать девяти рублей девяносто три коп. сер. в год со дня действительного увольнения его от службы, т. е. с 21 декабря 1859 года.

За отличное по службе во время бытности инспектором лицея и гимназии всемиловитейше награжден обыкновенным подарком в 400 руб. сер. 8 марта 1860 года.

В походах, штрафах и под судом не был, к продолжению статской службы и к повышению чинами всегда аттестовался способным и достойным. В отставке не был. В отпуске был в 1834 году с 1-го июля по 1 августа и не явился на срок, просрочил один месяц.

Женат на Анне Митькевичевой, имеет детей сыновей: Виталия, родив. 1838 г. апреля 22, находится в гражданской службе, Александра, род. 1840 г. августа 13, обучается в лицее к. Безбородко, Николая, род. 1843 г. декабря 3-го, обучается в Нежинской гимназии и дочерей: Настасию, род. 1835 г. августа 23, в замужестве, и Ольгу, родив. 1842 г. февраля 6-го находится при отце. Жена и дети православного исповедания.

В удостоверение чего дан ему г. Морачевскому из правления лицея князя Безбородко сей аттестат за надлежащею подписью с приложением печати.

г. Нежин, июля 20 дня 1860 года.

Подлинный подписали: директор лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии статский советник Стеблин-Каменский, секретарь Проценко.

Сия копия формулярного списка о службе высшего инспектора лицея кн. Безбородко и Нежинской гимназии коллежского советника Филиппа Семеновича Морачевского выдана ему согласно прошению взамен подлинного аттестата, подвергшегося случайно порче и потому принятого от него к делам правления лицея, в чем подписью моею с приложением лицейской печати удостоверено. Г. Нежин, октябрь 3-го дня, 1869 года.

Директор лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии статский советник Е. Гудима.

Секретарь Георгий Проценко.

№ 550.

Зміст

Ніжинський юридичний ліцей кн. Безбородька і П. Морачевський	3
Українські прояви у науковій і літературній творчості П. Морачевського.....	23
Поема "До Чумака..."	49
Захоплення та літературна діяльність	56
Переклади Святого Письма і дискусія навколо них.....	61
Шняківський період життя і творчості.....	82
Повернення П. Морачевського та.....	88
його творів і перекладів із забуття	88
Література та примітки	93
Додатки.....	101

Наукове видання

Самойленко Григорій Васильович

ПИЛИП МОРАЧЕВСЬКИЙ І НІЖИН
(до 210-ліття від дня народження)

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – В. М. Косяк
Літературний редактор – О. М. Лісовець
Коректор – О. М. Лісовець

Підписано до друку
Гарнітура Cambria
Замовлення №

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 4,15
Ум. друк. арк. 6,39

Папір офсетний
Тираж 300 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.